

ΤΩΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΩΝ ΠΡΟΔΡΟΜΩΝ
ΤΗΣ ΕΘΝΕΓΕΡΣΙΑΣ ΤΟΥ 1821
ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ

Συνήχθημεν και πάλιν ἐν τῇ σεμνῇ ταύτῃ ἐστίᾳ, ἐν ἣ ὁμοῦ μετὰ τοῦ πνεύματος συλλατρεύεται καὶ τῆς ἐλευθερίας ἡ ἰδέα, ἵνα, κλίνοντες γόνυ καρδίας ἡμῶν ἐξ εὐγνωμοσύνης καὶ ἀνατείνοντες τὴν διάνοιαν ἐξ ὑπερηφανείας εὐλόγον, πανηγυρίσωμεν μετὰ σύμπαντος τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους τὴν ἐπέτειον τῆς μεθαύριον εὐσημοτάτης ἡμέρας, λαμπροφορούσης ἡμῶν διττῆς χαρᾶς εὐαγγέλια, τῆς ἀποκαλύψεως τῆς προαιωνίου Θείας βουλῆς καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἔθνους. Τὴν ἐπέτειον τῆς ἱερᾶς ἐξεγέρσεως αὐτοῦ, πρὸ 136 ἐτῶν, διακηρύξαντος, ἐν ἀστραπαῖς καὶ βρονταῖς, τὴν ἀμετάκλητον ἀπόφασιν αὐτοῦ, ὅπως ἀποτινάξῃ τὸν ἀφόρητον ζυγὸν τῆς φρικώδους δουλείας καὶ ἀποκατασταθῇ εἰς πολιτείαν ἐλευθέραν.

Μὲ βαθεῖαν πίστιν εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς τὸ δίκαιον τοῦ ἀγῶνος αὐτοῦ, ἐξηγέρθη τὸ Ἔθνος κατὰ τοῦ τυράννου, διψῶν καὶ ζητοῦν ἐλευθερίαν καὶ δικαιοσύνην, καὶ ἀπεδύθη μιᾷ ψυχῇ καὶ μὲ ἀμετάτρεπτον ἀποφασιστικότητα εἰς τὸν ὑπὲρ πάντων ἱερώτατον ἀγῶνα, ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος, ὑπὲρ βωμῶν καὶ ἐστιῶν. Καὶ διεξήγαγεν αὐτὸν μὲ ἀκατάβλητον ψυχικὸν σθένος καὶ μὲ ἀπαράμιλλον ἥρωισμόν καὶ αὐτοθυσίαν, καὶ μὲ ὅλας τὰς ἄλλας εὐγενεῖς προγονικὰς ιδιότητας καὶ ἀρετάς, ἀλλά, φεῦ! καὶ μὲ ὅλα τὰ κατηραμένα προγονικὰ ἐλαττώματα καὶ ἰδίᾳ τὴν διχόνοιαν, τὴν ἀπορρέουσαν συνήθως ἐξ ἀμέτρου φιλαυτίας καὶ φιλοπρωτίας, ἣτις ὁμοῦ μὲ τὸν μυσαρὸν φθόνον, ἀπετέλεσαν πάντοτε τὸν σάρακα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους καὶ δὲν ἐπέτρεψαν αὐτῶ, παρὰ τὰς ἐξόχους πνευματικὰς καὶ ἄλλας ἰκανότητας καὶ ἀρετάς, δι' ὧν πλουσιοπαρόχως ἐπροίκισεν αὐτὸ ἡ Θεία Πρόνοια, νὰ μεγαλοουργήσῃ σταθερῶς.

“Ἴνα ἐκτιμήσωμεν ὀρθῶς τὸ ἄφθαστον μεγαλεῖον τῆς ἐθνεγεροσύας τοῦ 1821 πρέπει νὰ ἀναδράμωμεν νοερῶς εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Σκότος καὶ ζόφος στυγνῆς δουλείας ἐκάλυπτε πᾶσαν τὴν ἑλληνικὴν χειροσόνησον. Δυνάστης πανίσχυρος καὶ τύραννος φοβερός καὶ ἀπηνής, ὡς βαρὺς ἐφιάλτης, ἐπεκάθητο αὐτῆς. Καὶ ἔξωθεν, ἡ ἀπροκάλυπτος ἀπειλὴ τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας, ἥτις, ἐν ὀνόματι τῆς ὑπ’ αὐτῆς πλασθείσης θεωρίας τῆς «νομιμότητος», κατεδίκαζε πᾶσαν πολιτικὴν «μεταρροῦθμωσιν, γενομένην δι’ ἀποστασίας καὶ δι’ ὀπλων.

Ἄλλ’ ὅμως ἡ αἰωνία Ἑλληνικὴ ψυχὴ, ἀδούλωτος καὶ ἀπτώτος, οὐδόλως ὑπελόγησε πάντα ταῦτα. Καὶ ὅταν ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου καὶ ἀνέτειλεν ἡ ἀγία καὶ μεγάλη ἡμέρα, τότε ἐσαλπίζθη ἐν σάλπιγγιν ἁσμάτων καὶ παιάνων καὶ ἀνεπέμφθη εἰς πᾶσαν ἑλληνικὴν γῆν καὶ ὑπὸ ἄλλην, ἐθνικὴν, ἔννοιαν ὁ αἶνος: «Εὐαγγελίζου γῆ χαρὰν μεγάλην! Σήμερον τῆς σωτηρίας ἡμῶν τὸ κεφάλαιον». Ἡ Ἐλευθερία καὶ ἡ Δόξα, ἀπὸ τῆς χειρὸς κρατούμεναι, περιτρέχουσι νῦν οἰκείως τὴν Ἑλληνικὴν γῆν.

Καὶ τὸ ἀσθενὲς εἰς μέσα, ἀλλὰ πανσθενὲς τὴν ψυχὴν Ἔθνος, ἐπισχυόμενον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ εὐλογούμενον ὑπὸ τῶν σκιῶν τῶν ἀθανάτων προγόνων, ἀπεργάζεται καὶ δημιουργεῖ μεγάλα, ἔνδοξα, ἀθάνατα κατορθώματα, ἐφάμιλλα πρὸς τὰ τῶν ἀρχαίων προγόνων, καὶ ἐγείρει νικητήρια τροπαια, προκαλέσαντα τὸν τρομόν καὶ τὴν λύσσαν τοῦ τυράννου, τὴν συγκίνησιν καὶ τὸν θαυμασμόν πάσης φιλελευθέρας καρδίας πανταχοῦ τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, καὶ πέρα τοῦ ὠκεανοῦ.

Τοῦ μεγαλειώδους τούτου ἱστορικοῦ μεγαλοεργήματος κυριώτατοι παράγοντες καὶ συντελεσταὶ ἦσαν, ἔνθεν μὲν ἡ ἐθνικὴ συνείδησις καὶ τὸ ἐξ αὐτῆς πηγάζον φιλελεύθερον φρόνημα, ἔνθεν δὲ ἡ μετ’ αὐτῆς ἀρρηκτικῶς συνδεδεμένη χριστιανικὴ συνείδησις καὶ πίστις. Ἡ πίστις ἡ σταθερὰ καὶ ἀκλόνητος ἐπὶ τὴν Ἄνωθεν καθωρισμένην ὑψηλὴν χριστιανικὴν ἐκπολιτιστικὴν ἀποστολὴν τοῦ εἰς τὰ χριστιανικὰ νάματα βαπτισθέντος Ἔθνους καὶ τοῦ ἐξ αὐτοῦ παραχθέντος νέου Χριστιανικοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, καὶ κατ’ ἀκολουθίαν ἐπὶ τὴν ταχεῖαν ἢ βραδεῖαν ἀναγέννησιν αὐτοῦ πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς θείας ἀποστολῆς. Ἡ πίστις αὕτη ἦτο ἐκείνη, ἥτις ἔδιδεν εἰς τὸ νέον

τοῦτο Ἑλληνικὸν Χριστιανικὸν Κράτος τὴν ἀληθῶς καταπλήσουσαν δύναμιν, ὅπως ὄχι μόνον συντάξῃ καὶ διοργανώσῃ πολιτικῶς πάντα τὰ στοιχεῖα τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου, ἀλλὰ καὶ χωρῆ, ὀπλισμένον διὰ τοῦ ὄπλου τοῦ Σταυροῦ εἰς τὰς κατὰ βαρβάρων νίκας, ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς ὑπερμάχου Στρατηγοῦ, δι' ἧς «ἐγείρονται τρόπαια καὶ ἐχθροὶ καταπίπτουσι» καὶ ἀνθέξῃ γενναίως ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας εἰς τὰ ἀλλεπάλληλα καὶ φοβερὰ πλήγματα τῶν παντοίων βαρβάρων ἐπιδρομῶν, θρανόμενα ὡς πρὸ ἀρραγοῦς βράχου πρὸ τῶν τειχῶν τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων. Ἄλλὰ καὶ ὅτε τὸ Βυζάντιον, ἐκπληρῶσαν ἐπιτυχῶς τὸν ὑψηλὸν προορισμὸν του, τῆς διαδόσεως καὶ διασώσεως τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, ἔκλινε, κλίμασιν οἷς οἶδε Κύριος, πρὸς τὴν δύσιν του καὶ ἔπιπτεν ἐνδόξως ὁμοῦ μετὰ τοῦ τελευταίου ἡρωικοῦ του αὐτοκράτορος, ἢ πίστις ἐκείνη ὄχι μόνον δὲν ἐξησθένησεν, ἀλλ' ὄλωσ τούταντιον ἑτονώθη ἔτι μᾶλλον. Κατὰ τὴν δεινοτάτην ἐκείνην δοκιμασίαν τὸ Ἔθνος, ἐξαγνισθὲν ἠθικῶς καὶ φρονιματισθὲν, ἐσώθη πνευματικῶς καὶ διέτηρησεν ἀδικτον τὴν ἐθνικὴν καὶ ἱστορικὴν του συνείδησιν, καὶ αὐτὴν τὴν ἐθνικὴν του ἐνότητα. Ἄλλὰ πῶς ἐγένετο τὸ θαῦμα τοῦτο τὸ ὑπερθανμαστόν; Διὰ τῆς πίστεως τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἐθνικῆς καὶ διὰ τῆς γαλουχοῦσης, συντηροῦσης καὶ τονούσης αὐτὰς παιδείας, χριστιανικῆς καὶ ἑλληνικῆς.

* * *

Μετὰ τὴν πῶσιν ἐνομίσθη ὑπὸ τῶν ξένων καὶ τῶν ὀλιγοπίστων, ὅτι ἐσβέσθη πλέον ὀριστικῶς ἢ πάμφωτος ἐκείνη ἐστία πάσης πνευματικῆς ἐκδηλώσεως καὶ ζωῆς, ἥτις ἐπὶ αἰῶνας ἠκτινοβόλει καὶ ἐφώτιζε τὴν οἰκουμένην. Ἄλλ' ὦ τοῦ θαύματος! Ἡ ἐστία ἀνεζωπυρήθη καὶ μετὰ νέας ἐντάσεις ἐσωτερικοῦ φωτὸς ἔλαμψε καὶ ἐφώτισε πάλιν αὐτήν.

Ἦδη πρὸ τῆς Ἀλώσεως καὶ ἰδία μετὰ τὴν προγενεστέραν πολιορκίαν τῆς βασιλευούσης τοῦ 1422, πολλοὶ σοφοὶ Ἕλληνες, εἴτε διαισθανόμενοι προσεγγίζοντα τὸν κίνδυνον, εἴτε ἐπιθυμοῦντες νὰ μεταδώσωσι καὶ εἰς τὴν Ἑσπερίαν τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, καὶ ἄλλοι ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς συγκροτηθείσης ἐν Ἰταλίᾳ συνόδου περὶ ἐνώσεως τῶν Ἑκκλησιῶν, ἤρξαντο μεταβαίοντες ἐκεῖ. Μεταξὺ τούτων ἐκπρέπουσιν ὁ Γεν-

νάδιος Σχολάριος, ὁ πρῶτος μετὰ τὴν Ἀλωσιν οἰκουμενικὸς πατριάρχης, ὁ Βησσαρίων, Μάρκος ὁ Εὐγενικός, ὁ μητροπολίτης Ἐφέσου, ὁ γενναῖος καὶ καλλίνικος τῆς ὀρθοδοξίας ὑπέρμαχος ἐν τῇ ῥηθείᾳ συνόδῳ, ὁ Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Γεώργιος Γεμιστὸς ἢ Πλήθων, Βησσαρίων ὁ Τραπεζούντιος, ὁ Θεσσαλονικεὺς Θεόδωρος Γαζῆς, ὁ Γεώργιος Τραπεζούντιος, ὁ Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἄλλοι πολλοί. Ἐτι πλείονες ἦσαν οἱ μετὰ τὴν Ἀλωσιν μεταβάντες εἰς Ἰταλίαν καὶ διδάξαντες τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν Ἕλληνες λόγιοι, ἐξ ὧν ἐπισημότεροι εἶναι ὁ Κωνσταντῖνος Λάσκαρις, ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ οὗτος καταγόμενος, ὁ Ἀνδρέας Ἰωάννης Λάσκαρις, ὁ Ἀθηναῖος Δημήτριος Χαλκοκονδύλης, ὁ Ἡπειρώτης Νικόλαος Τομαῖος (ἢ Θωμαῖος), κατ' ἀναγραμματισμὸν καὶ Λαόνικος καλούμενος, ὁ Δακεδαιμόνιος Γεώργιος Ἐρμώνυμος, ὁ Θεσσαλονικεὺς Ἀνδρόνικος Κάλλιστος, ὁ Κρής Μάρκος Μουσοῦρος, ὁ Κερκυραῖος ἢ κατ' ἄλλους Χῖος Μιχαὴλ Σοφιανός, ὁ Κερκυραῖος Ματθαῖος Δεβαρῆς, οἱ Κύπριοι Σφωζόμενοι καὶ Κιγάλοι ἢ Τζιγάλοι, ὁ Μακεδὼν Ἰωάννης Κωπτούνης, οἱ Ἀθηναῖοι Ἄγγελος Βενιζέλος, Ἰωάννης καὶ Γεώργιος Πατούσαι. Πάντες οὗτοι διαλεγόμενοι καὶ διδάσκοντες καταπλήττουσι τοὺς σοφοὺς τῆς Ἰταλίας, τινὲς δὲ αὐτῶν ιδρύουσιν αὐτόθι καὶ φιλοσοφικὰς σχολὰς, καὶ γενικῶς πάντες ἐγκαινίζουσι τὴν λαμπρὰν περίοδον τῆς πνευματικῆς ἀναγεννήσεως ἐν Ἰταλίᾳ καὶ τῆς ἐντονωτέρας καὶ εὐρυτέρας καλλιεργείας τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων.

«Οἱ Ἕλληνες», λέγει ὁ Δεσπάρδης, (ἐν τῷ προοιμίῳ τῆς μεταφράσεως τῆς Μονωδίας τοῦ Πλήθωνος), «ἐλεύθεροι μὲν ὄντες καὶ αὐτόνομοι διέδσαν τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ ἡμέρωσιν ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Λιβύην, ὑπόδουλοι δὲ ἐγένοντο πάλιν διδάσκαλοι τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν ἔθνων». Ἡ ἐπίδρασις των, ἡ φιλολογικὴ καὶ γενικώτερον ἡ πνευματικὴ, ἦτο τοιαύτη καὶ τοσαύτη, ὥστε ἡ Εὐρώπη κατέστη βαθμηδὸν κέντρον τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας, ἣτις πάλιν ἐγέννησε, παρὰ τοῖς ἀνθρώποις τῶν γραμμάτων, θερμοτάτην ἀγάπην, ἀληθῆ λατρείαν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα, πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πνευματικὸν βίον καὶ πολιτισμὸν, καὶ πολὺν φιλελληνισμόν, πολῦτιμον ἠθικὸν ἔρρεισμα πρὸς ἐνθάρρυνσιν τοῦ δουλωθέντος ἔθνους.

Ἄλλ' ἢ ἐπίδρασίς των ἦτο ἐπ' ἴσης μεγάλης, μεγίστης, καὶ εἰς τὴν δούλην Πατριίδα. Τοὺς φιλοτιμοτέρους τῶν ἐν αὐτῇ τυχόντων παιδείας τινὸς οὐκ ἔα καθεύδειν ἢ φήμη καὶ ἢ δόξα τῶν ἐπιφανεστάτων ἐκείνων ὁμοεθνῶν λογίων, τῶν διαπρεφάντων καὶ θαυμαζομένων ἐν τῇ Ἑσπερία. Καὶ τὴν εὐγενῆ ταύτην φιλοτιμίαν ἐνισχύει καὶ ἐπιτείνει ὁ ἱερός καὶ διάπυρος πόθος, ὅπως βοηθήσῃ τὸ ὑπόδουλον Ἔθνος εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ τὴν πνευματικὴν ἀναμόρφωσιν αὐτοῦ καὶ διὰ ταύτης εἰς τὴν ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας του. Διότι, ὡς ὀρθῶς ἐπίστευον, διὰ τῆς ἐκπαιδύσεως, τῆς ὑγιοῦς βεβαίως, θεμελιούται, σφύζεται καὶ αὐξάνεται ἡ ἐλευθερία τῶν λαῶν. Παραλλήλως πρὸς τὰς σπουδὰς των, συντελοῦσιν εἰς τὴν ἀναβίωσιν ἐκεῖ τῶν παλαιότερων ἢ τὴν ἴδρυσιν νέων κέντρων καλλιέργειας καὶ διαδόσεως φιλελληνικοῦ πνεύματος, ζωηρῶς ἐν πάσῃ εὐκαιρῶ περιστάσει ἐκδηλουμένου. Καὶ ἄλλοι μὲν ἐξ αὐτῶν συγγράφουσιν ἐπιστημονικά, μορφωτικά καὶ ἐκπαιδευτικά συγγράμματα, ἀποσκοποῦντα κυρίως εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἄλλοι δὲ ἐπανερχόμενοι εἰς τὴν Πατριίδα συνιστῶσιν ἀνωτέρας σχολὰς ἢ διδάσκουσιν ἐν προϋπαρχούσαις, καὶ συντελοῦσιν εἰς τὴν ἴδρυσιν πλείστων κοινῶν σχολείων πολλαχοῦ αὐτῆς καὶ εἰς πολλὰς ἑλληνικὰς κοινότητας τοῦ ἐξωτερικοῦ. Οὕτω δὲ ἀπὸ τοῦ 17^{ου} καὶ ἰδίᾳ τοῦ 18^{ου} αἰῶνος ἄρχεται καὶ ἐν Ἑλλάδι ζωηρὰ ἐκπαιδευτικὴ καὶ πνευματικὴ ἀναγέννησις.

Ἰσως ξενίσῃ καὶ κριθῆ ὡς ἄγαν ὑπερβολικὸς ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην παρ' ἡμῖν πνευματικῆς καταστάσεως, ὡς ἀπαρχῆς ἐκπαιδευτικῆς καὶ πνευματικῆς ἀναγεννήσεως. Ἄλλ' ὅμως οὐδεμία ἐν τούτῳ ὑπάρχει ὑπερβολή, ὡς δειχθήσεται κατωτέρω. Εἶναι πιθανόν, ὅτι τὴν ἀμφιβολίαν γεννᾷ ἢ παράδοσις περὶ τοῦ «κρυφοῦ σχολείου», τοῦ περιβαλλομένου ὑπὸ τοσοῦτο θελκτικοῦ ῥωμαντισμοῦ. Εἶναι δυνατόν, θὰ ἐρωτήσῃ ἢ ἀμφιβολία, ἐξ ἑνὸς τοιοῦτου ὑποτυπώδους σχολείου νὰ προσέλθῃ ἔστω καὶ ἀπαρχὴ ἀναγεννήσεως ἐκπαιδευτικῆς; Ἀλλὰ θὰ ἦτο πλάνη, καὶ πλάνη βαρεῖα, ἐάν, παρασυρόμενοι καὶ ἐκ τοῦ θελκτικοῦ ἐκείνου ῥωμαντισμοῦ, ἐνομίζομεν, ὅτι ἡ ἐκπαιδευτικὴ προσπάθεια τῶν πατέρων μας, κατὰ τοὺς ζοφεροὺς ἐκείνους χρόνους, περιωρίζετο μόνον εἰς τὸ «κρυφὸν σχολεῖον». Ἀναμφιβόλως συνετέλεσε καὶ τοῦτο εἰς τὸν μέγαν ἱερόν σκοπόν, ἀλλὰ πλὴν αὐτῶν ἀπεδόθη

μετὰ τὴν ᾿Αλωσιν μερίστη σημασία καὶ σπουδαιότης εἰς τὴν ἴδρυσιν καὶ λειτουργίαν τακτικῶν καὶ μονίμων σχολείων, κοινῶν, ἔτι δὲ καὶ ἀνωτέρων, ὅπου τοῦτο ἦτο. ἐφικτόν, εἰς πᾶσαν ὀπωσδήποτε καλῶς συντεταγμένην καὶ δυναμένην νὰ φέρῃ τὰ οἰκονομικὰ βάρη ἑλληνικὴν κοινότητα. Προκαλεῖ ἀληθῆ θανατασμὸν καὶ βαθυτάτην συγκίνησιν καὶ εὐλογον ἐθνικὴν ὑπερφάνειαν ὁ σχεδὸν ἀπίστευτος, ἀλλ' ὅμως ἀπολύτως ἐξηκριβωμένος, μέγας, μέγιστος ἀριθμὸς τῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας συσταθέντων καὶ λειτουργούντων ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις, ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς αὐτῶν, τακτικῶν σχολείων. Βεβαίως δὲν εἶναι δυνατὴ νῦν, ἔστω καὶ ἀπλῆ, ἀπαρίθμησις καὶ ἀναφορὰ αὐτῶν, διότι θὰ ἐμηκύνετο ὑπερμέτρως ὁ λόγος, μόνον δ' ἡ σημείωσις τούτων ἐπὶ μεγάλου τινὸς χάρτου τῆς πάλαι Ἑλληνικῆς Χερσονήσου θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ δώσῃ παραστατικὴν τινα εἰκόνα τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν. Διὸ κατ' ἀνάγκην ὁ λόγος πρέπει νὰ περιορισθῇ εἰς ἀπλῆν μνείαν τῶν κυριωτέρων κέντρων καὶ διοικητικῶν περιφερειῶν, ἐν οἷς ιδρύθησαν καὶ ἐλειτούργουν τότε τακτικὰ ὀπωσδήποτε καὶ μόνιμα σχολεῖα. Ἐλπίζω δέ, ὅτι ὁ περὶ αὐτῶν λόγος, ὅσον καὶ ἂν εἶναι μονότονός πως, ὅμως, ἐπέχων θέσιν πνευματικοῦ μνημοσύνου τῶν ἀοιδίμων ἀνδρῶν, τῶν ἰδρυτῶν καὶ τῶν διδασκάλων τῶν σχολείων ἐκείνων, δὲν θὰ σᾶς κουράσῃ ὑπερβαλλόντως.

Καὶ ἐν πρώτοις, πόθεν ἄλλοθεν ἦτο δυνατόν νὰ ἀρξώμεθα; — πρέπει νὰ μνημονευθῇ μετὰ τῆς ὀφειλομένης βαθυτάτης τιμῆς καὶ σεβασμοῦ ἢ παλαίφατος καὶ περίπυστος Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ, ἣν ἀνασυνέστησεν ὁ πρῶτος μετὰ τὴν ᾿Αλωσιν πατριάρχης Γεννάδιος ὁ Σχολάριος, κέντρον ἀνωτέρων φιλολογικῶν, φιλοσοφικῶν, θεολογικῶν καὶ μαθηματικῶν σπουδῶν, ἐξ οὗ προῆλθον πλεῖστοι λογιώτατοι ἄνδρες, λαϊκοὶ καὶ κληρικοί, πολυτρόπως ὠφελήσαντες τὸ Γένος καὶ τῆς ιδρύσεως νέων σχολείων ἐπιμεληθέντες. Πρὸς αὐτῇ ιδρύθησαν καὶ ἐλειτούργουν ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ τὰ 40 ἐνοριακὰ καὶ κοινοτικά σχολεῖα, ἀλληλοδιδασκικά, ὡς τότε ἐκαλοῦντο, καὶ ἄλλα ἐν ταῖς νήσοις τῆς Προποντίδος.

Πλεῖστα σχολεῖα ιδρύθησαν καὶ ἐλειτούργουν ἐν Θράκῃ, καὶ δὴ ἐν τῇ πολυθρηνητῷ Ἀγχιάλῳ, τῇ Σωζοπόλει, τῇ Μεσημβρίᾳ, τῇ Βάρῃ, ἐν Ἀδριανουπόλει, ἔνθα τινὰ προϋπήρχον τῆς ᾿Αλώσεως, ἣ δὲ κυρία σχολῇ

αὐτῆς ἀνήχθη εἰς πολλὴν περιωπὴν, καὶ μάλιστα ἐπὶ τοῦ μητροπολίτου Ἰωάσαφ Β' τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων καὶ μετὰ ταῦτα οἰκουμενικοῦ πατριάρχου (1540-1551). Γράφων οὗτος, τῇ 18ῃ Μαΐου 1551, πρὸς τὸν σχολάρχην Ἰω. Ζυγομαλᾶν ἔλεγε: «Τοὺς δὲ μαθητάς, πρὸς Θεοῦ, μὴ ἀμέλει, ἀλλὰ πάση δυνάμει ἐν ἐπιμελείᾳ καὶ καθαρᾷ συνειδήσει σπούδασον... καὶ ἅπαντα τὰ παιδία καλῶς σπουδασάτωσαν· ἤδη γὰρ ἀποστελῶ ὑμῖν θάττον βιβλία κάλλιστα». Ὁ αὐτὸς Ἰωάσαφ εἶχεν ἀλληλογραφίαν πρὸς τὸν τσάρον Ἰωάννην, παρ' οὗ ἐλάμβανε πολλὰς δωρεὰς πρὸς συντήρησιν τῆς σχολῆς. Ὡσαύτως ιδρύθησαν σχολεῖα ἐν Αἴνῳ, Διδυμοτείχῳ, Γάνῳ καὶ Χώρῳ, Καλλιπόλει, Μαδύτῳ, Μυριοφύτῳ, Ραιδεστῷ, Στενημάχῳ, Σηλυβρία, τῇ ὀνομαστῇ Φιλιππουπόλει, ἣτις κατέστη σπουδαῖον πνευματικὸν κέντρον, καὶ ἦν τῷ 1876 ἐξόσμησαν τὰ περιώνυμα Ζαρίφεια ἐκπαιδευτήρια μετ' ἀνωτέρου παρθεναγωγείου καὶ νηπιαγωγείου, ἀνεγερθέντα εἰς ἀντικατάστασιν τῶν προηγουμένως, κατὰ τὰ ἔτη 1852 καὶ 1853, ὑπὸ τῶν Βουλγάρων βιαίως καταληφθέντων.

Ἐν Μακεδονίᾳ ιδρύθησαν καὶ ἐλειτούργουν τοιαῦτα σχολεῖα ἐν Ἀρδαμερίῳ, Ἀχρίδι, Βελεσσοῖς, Βερροία, Βλάτση, Γαλατίστη, Γιαννιτσοῖς, Γρεβενοῖς, Ἐδέσση, Ἐλασσόνι, Ἐλευθερουπόλει, Καστοριά, Κλεισουρά, Κοζάνη, ἐν ἣ ἡ πλὴν τοῦ κοινοῦ σχολείου εἶχεν ἰδρυθῆ καὶ ἀνωτέρα σχολή, φροντίδι τῶν ἐν Γερμανίᾳ ἐμπορευομένων Κοζανιτῶν, ἐν Κορυτσᾷ, Μελενίκῳ, Μοναστηρίῳ, Μοσχολόλει, ἣτις καὶ αὕτη κατέστη σπουδαῖον πνευματικὸν κέντρον, διὰ τῆς ιδρύσεως καὶ τυπογραφείου, καὶ ἧς ἡ Σχολή, ἀναχθεῖσα εἰς περιωπὴν, μετωνομάσθη εἰς «Ἀκαδημίαν Νέαν». Ἐκ τῆς πόλεως ταύτης κατήγετο καὶ ὁ χορηγὸς καὶ ἰδρυτὴς τοῦ μεγάρου τούτου τῆς ἡμετέρας Ἀκαδημίας, ἀείμνηστος βαρῶνος Σίμων Γεωργίου Σίνας. Περαιτέρω συνεστάθησαν ἐν Ναούσῃ, Σέρραϊς, Σιατίστη, Σερβίοις. Μεγάλως δ', ὡς εὐνόητον, ἤγκμασεν ἡ παιδεία καὶ ἐν τῇ περιωνύμῳ Μακεδονικῇ πρωτευούσῃ, τῇ Θεσσαλονίκῃ, τῇ ἱερᾷ πόλει τοῦ Ἁγίου Δημητρίου καὶ τοῦ κλεινοῦ Εὐσταθίου, ἔνθα ἀναφέρονται λειτουργοῦντα σχολεῖα παλαιόθεν, ἤδη ἀπὸ τοῦ 8^{ου} αἰῶνος, καὶ ἅτινα ἐπολλαπλασιάσθησαν βραδύτερον καὶ μετὰ τὴν Ἀλωσιν, εἰς τὰ ὅποια συνέρρεεν ἡ νεολαία τῆς Μακεδονίας, ἀσκουμένη περὶ λό-

γους καὶ ἐπιστήμας καὶ τέχνας, ἢ, ὡς λέγει ὁ χρονογράφος, «καὶ εἶδες ἂν περὶ μηδὲν ἄλλο τὴν νεάζουσαν τῶν παιδῶν κήραν (διάνοιαν) σχολάζουσιν ἢ περὶ λόγους, ἐξ ὧν ἐπιστῆμαι καὶ τέχναι τὸ κράτος ἔχουσιν». Ἐπὶ πλεον ἔν Θεσσαλονίκη ὑπῆρχε καὶ σχολὴ θηλέων.

Ἐν Ἡπειρῷ ἡ ἐγνωσμένη θερμοτάτη φιλοπατρία καὶ φιλομουσία τῶν ἐκλεκτῶν τέκνων τῆς ἐξεδηλώθη καὶ εἰς ἄλλα μὲν ιδρύματα κοινωφελῆ, ὧν πλουσιωτάτην πείραν ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἔλαβε καὶ ἡ πρωτεύουσα, ἰδίᾳ δὲ ἐκπαιδευτικά, δι' ὧν κατεκοσμήθη πᾶσα ἡ εὐάνδρος ἐκεῖνη χώρα καὶ μάλιστα ἡ πολυθρόνητος πρωτεύουσα αὐτῆς, τὰ Ἰωάννινα. Ἐν αὐτοῖς ιδρύθησαν πέντε ἀνώτεροι σχολαί, ἀπὸ τῶν ὀνομάτων τῶν ιδρυτῶν αὐτῶν ὀνομασθεῖσαι, ἡ τοῦ Ἐπιφανίου Ἡγουμένου, ἡ τοῦ Ἐμμανουὴλ Γκούμα, ἣτις ἀπεκλήθη καὶ μεγάλη καὶ πρώτη σχολή, εἰς ἣν ὁ ἐν Βενετία ἐμπορευόμενος Δάμπρος Μαρούτσης εἶχε δωρήσει πεντακισχίλια δουκάτα πρὸς ἴδρυσιν «ἔδρας ἱερῶν καὶ κοσμικῶν ἐπιστημῶν, ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ παραδιδομένων»· ἡ Μαρουτσαία, ἰδρυθεῖσα ὑπὸ τοῦ μνημονευθέντος Μαρούτση καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Σίμωνος, καὶ ἥς πρῶτος σχολάρχης διορίσθη Εὐγένιος ὁ Βούλγαρις, διδάσκων ἀρχαῖα ἑλληνικὰ καὶ λατινικὰ, φιλοσοφίαν, φυσικὰς ἐπιστήμας, ἀναμορφώσας καὶ προαγαγὸν μεγάλως τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν, ἐπιμεληθεὶς δὲ τῆς ἰδρύσεως καὶ πολλῶν ἄλλων σχολείων ἐν Ἡπειρῷ καὶ Μακεδονίᾳ, ἐφ' ᾧ δικαίως ἀπεκλήθη τρισμέγιστος· ἡ Καπλάνειος, ἣτις δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς συνέχεια τῆς Μαρουτσαίας, πρὸς συγκράτησιν τῆς ὁποίας ὁ ἐν Ῥωσίᾳ ἐμπορευόμενος Ζώης Καπλάνης προσήνεγκε τὰ ἀπαιτούμενα κεφάλαια, διὸ καὶ τιμητικῶς ἐκλήθη ἕκτοτε ὑπὸ τῶν Ἰωαννιτῶν διὰ τοῦ ὀνόματός τον· περὶ τὰ τέλη δὲ τῆς Ἐπαναστάσεως ἰδρύθη καὶ ἡ Ζωσιμαία ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν Ζωσιμαδῶν, τῶν χορηγῶν τῆς ἐκδόσεως τῶν ἔργων τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ. Ἀρχαιότεραι αὐτῶν ἦσαν αἱ ἐν τῇ νησίδι τῆς λίμνης τῶν Ἰωαννίνων σχολαὶ τῆς Μονῆς Σπανοῦ, τῶν Φιλανθρωπινῶν καὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Ντίλιου. Πλὴν τῶν μεγάλων τούτων σχολῶν ὑπῆρχε καὶ πληθὺς μικρῶν σχολείων, συντηρουμένων, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ὑπὸ μοναχῶν. Ἄλλαι σχολαὶ ἰδρύθησαν ἐν Ἀρτῇ, ἐξ ἧς ἐξῆλθεν ὁ πολὺς Μάξιμος ὁ Γραικός, ὅστις μετέδωκε τὰ ἑλληνικὰ γράμματα εἰς Ῥωσίαν, ἐν Πρε-

βέζη, Πάργα, Παραμυθία και εις τὰς πλείστας τῶν κοινοτήτων τοῦ Ζαγορίου, ἐξ ὧν ἐξῆλθε καὶ ὁ πολὺς Νεόφυτος Δούκας, καὶ τῆς μαρτυρικῆς Βορείου Ἡπείρου, καὶ δὴ καὶ ἐν Ἀργυροκάστρῳ, Χιμάρῳ, Δελβίνῳ, Δροβιάνῃ, Ζίτση, τῇ Μονῇ Βελᾶς, Πρεμετῇ καὶ ἀλλαχοῦ. Τὰ μέγιστα συνετέλεσαν εἰς τὴν σύστασιν ἢ τὴν ἀνασύστασιν τῶν σχολείων τούτων ὁ ἰσαπόστολος Κοσμάς ὁ Αἰτωλὸς καὶ ὁ θερμορρογὸς ἐπίσκοπος Ἀργυροκάστρου Δοσίθεος ὁ ἐκ Μετσόβου. Περίφημος ὑπῆρξε καὶ ἡ σχολὴ τοῦ Μετσόβου, τῆς γενετικῆς μεγάλων ἐθνικῶν εὐεργετῶν.

Σπουδαίαν ἀνάπτυξιν ἔσχεν ἡ παιδεία καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ διὰ τοῦ ἐνθέου ζήλου καὶ τῶν φροντίδων τῶν μεγάλων λογίων τέκνων τῆς, τοῦ Ἀλεξάνδρου Ἑλλαδίου, τοῦ Γρηγορίου Κωνσταντᾶ, τοῦ Ἀνθίμου Γαζῆ, τοῦ Κωνσταντίνου Κούμα, τοῦ Δανιὴλ Φιλιππίδου, τοῦ Στεφάνου Κομητᾶ καὶ ἄλλων. Πολυάρηθμα σχολεῖα λειτουργοῦσι καθ' ἅπασαν τὴν Θεσσαλίαν, καὶ δὴ εἰς πάντα, τὰ 24 χωρία τοῦ Πηλίου. Εἰς τὸ σχολεῖον τῆς Ζαγορᾶς ἐμαθῆτευσεν καὶ ὁ ἐθνομάρτυς Ῥήγας, ὅστις μετὰ ταῦτα ἐδίδαξεν ἐν τῷ σχολείῳ Κισσοῦ τοῦ Πηλίου. Εἰς τὸ τῆς Ζαγορᾶς ἐμαθῆτευσαν καὶ οἱ πατριάρχαι Προκόπιος καὶ Καλλίνικος. Εἰς τὸ σχολεῖον τῶν Ἀμπελακίων, τῆς ὀνομαστῆς καὶ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ συνεταιριστικοῦ πνεύματος κωμοπόλεως, ἐμαθῆτευσεν ἐπίσης ὁ Ῥήγας, ὡς καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων, ὅστις εἶτα ἐδίδαξεν ἐν τῇ γενετικῇ του Τσαριτσάνῃ, ἔνθα πρότερον εἶχε διδάξει καὶ ὁ Κωνστ. Κούμας, ὁ συγγραφεὺς τῆς Ἱστορίας τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, εἰς τόμους 12, ἐκδοθέντας ἐν Βιέννῃ. Ἐν τῇ περιωνύμῳ σχολῇ τοῦ Τυρνάβου ἐδίδαξεν ὁ αὐτόθεν καταγόμενος καὶ αὐτόθι ἱερεὺς χειροτονηθεὶς λογιώτατος διδάσκαλος Ἰωάννης Πέζαρος, ὅστις προηγουμένως εἶχε διδάξει ἐν τῇ Ἀθωνιάδι Ἀζαδημίᾳ ὑπὸ τὸν Εὐγένιον Βούλγαριν, καὶ εἶτα ἐν Τσαριτσάνῃ καὶ Βλαχολιβάδῳ. Ἐν Τυρνάβῳ ἀνέπτυξε καταπληκτικὴν δραστηριότητα, ἣν μετὰ θαυμασμοῦ περιγράφει ὁ μαθητὴς του Κωνσταντῖνος Κούμας. Μεγάλως ἤκμασαν ἐπ' ἕως καὶ αἱ ἰδρυθεῖσαι σχολαὶ ἐν Λαρίσῃ καὶ Τρίκκῃ, ἔνθα ἐδίδαξε καὶ ὁ πολὺς Ἀναστάσιος ὁ Γόρδιος, ἀποσυρθεὶς μετὰ ταῦτα εἰς Βραγγιανὰ τῶν Ἀγραφῶν.

Ἐν Ἀθήναις, πρὸ μὲν τῆς πρώτης ἀλώσεως αὐτῶν ὑπὸ τῶν Φράγ-

κων, ἡ παιδεία ἤγμαζε μεγάλως, καὶ ὄχι μόνον πολλοὶ ξένοι προσήρχοντο εἰς αὐτὰς πρὸς ἀνωτέρας σπουδὰς φιλοσοφικὰς καὶ θεολογικὰς, ἀλλὰ καὶ Ἰθνηναῖοι θεολόγοι καὶ φιλόσοφοι ἐκαλοῦντο εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν πρὸς ἀνάπτυξιν σχετικῶν θεμάτων, καὶ μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐκλήθησάν τινες περὶ τὸ 1200 εἰς Ἰγγλίαν ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου τοῦ Ἀκτῆμονος. Μετὰ ταῦτα ὁμως, ἔνεκα τοῦ διωγμοῦ τῆς παιδείας ὑπὸ τῶν κατακτητῶν, αὕτη περιῆλθεν εἰς παρακμὴν τινα, καὶ μόνον τὰ κοινὰ γράμματα ἐδιδάσκοντο οἱ νέοι, συνήθως εἰς τοὺς νάρθηκας τῶν ἐκκλησιῶν καὶ εἰς κελλία μονῶν, ὑπὸ ἱερομονάχων ἢ ἄλλων διδασκάλων. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ὁμως τοῦ 17^{ου} αἰῶνος ἤρξαντο νὰ ἰδρύνονται καὶ πάλιν μόνιμα σχολεῖα κοινά, ἔτι δὲ καὶ ἀνώτεροι ἢ φιλοσοφικαὶ σχολαὶ ὑπὸ τῶν ἐν Ἐσπερία σπουδασάντων ἢ διδαζάντων ἐκ τῶν Ἰθνηναίων προὔχόντων καὶ ἄλλων. Τοιαύτην φιλοσοφικὴν σχολὴν συνέστησε περὶ τὸ 1615 ὁ προηγουμένως ἐπὶ πενταετίαν ἐν Βενετία διδάξας ἐπιφανῆς Ἰθνηναῖος λόγιος Θεόφιλος ὁ Κορυδαλλεύς. Ἐν ταύτῃ, πλὴν αὐτοῦ ἐδίδαξαν ὁ ἀγαπητὸς του μαθητῆς περίφημος Εὐγένιος Ἰωαννουῦλος ὁ Αἰτωλὸς καὶ ὁ πρόην καθηγητῆς του, ὡσαύτως ἐν Βενετία καὶ οὗτος διδάξας πρότερον, Ἰθνηναῖος λόγιος Ἄγγελος Βενιζέλος καὶ οἱ υἱοὶ του Δημήτριος καὶ Ἰωάννης, ὁ μητροπολίτης Ἄνθιμος καὶ ἄλλοι λόγιοι καὶ κληρικοί, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ συνεχῶς μετακινούμενος διδάσκαλος καὶ εἶτα κληρικὸς Νικόδημος Βαβατενῆς ἐκ Λεβαδείας, ὃν βραδύτερον συναντῶμεν διδάσκοντα ἐν Βενετία καὶ εἶτα ὡς ἐπίσκοπον Ἐλous τῆς Λακεδαίμονος, τελευτήσαντα δὲ ἐν Ἀμοργῶ. Ὡσαύτως ὁ Ἰθνηναῖος λόγιος ἱερομόναχος Γρηγόριος Σωτηριανὸς ἴδρυσεν σχολὴν, κατὰ τὰ ἐν Ἰταλία πρότυπα, ὀνομασθεῖσαν «Φροντιστήριον ἐλληνικῶν καὶ κοινῶν μαθημάτων». Ὁ αὐτὸς Γρηγόριος, γενόμενος ἐπίσκοπος, μητροπολίτης Γάνου καὶ Χώρας ἀρχικῶς, εἶτα Μονεμβασίας καὶ μετὰ ταῦτα Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας, ἴδρυσεν καὶ εἰς τὰς πόλεις ταύτας σχολὰς. Πλὴν τῶν ἀνωτέρω σχολῶν ἰδρύνθη βραδύτερον καὶ ἄλλη ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Ντέκα, καὶ ἑτέρα ἐν τῇ Μονῇ Πετρᾷ. Ἐν ταύταις ἐδίδαξε καὶ ὁ ἐν Πίζῃ σπουδάσας ἰατροφιλόσοφος Διονύσιος Πύρρος ἢ Ποῦρος, ὅστις ἠλλάξε τὰ βαπτιστικὰ χριστιανικὰ ὀνόματα τῶν μαθητῶν του εἰς ἀρχαῖα ἐλληνικά, ὡς εἶχε πράξει προηγουμένως καὶ ἐν

Κυδωνίαις." Ἄλλη σχολή ἐλειτούργει παρὰ τὸν ναὸν τῆς Παναγίας τοῦ Ἀυκοδήμου. Ἐν δὲ τῇ ὑπὸ τῆς ὀσίας Φιλοθέης ἰδρυθεῖσα γυναικεία μονῆ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου ἐλειτούργει καὶ σχολεῖον. Ὁμοίως καὶ ἐν τῇ μονῇ Πεντέλης ἐλειτούργει σχολεῖον, ἐν ᾧ τελευταῖον ἐδίδαξε καὶ ὁ Νεόφυτος Μεταξᾶς, ὁ εἶτα μητροπολίτης Ἀθηνῶν. Ἐν δὲ τῇ λοιπῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι ὑπῆρχον σχολεῖα ἐν Θήβαις, Λεβαδείᾳ, Λαμῖα, Ὑπάτῃ, Ἀταλάντῃ, τῇ μονῇ Βαρνακόβης, Ἀμφίσσῃ, Γαλαξειδίῳ, Σιγδίτῃ, ἔνθα ἐδιδάχθη τὰ γράμματα καὶ ὁ ἰσαπόστολος Κοσμάς ὁ Αἰτωλός, Λιδωρικίῳ, ἐν Καρπενησίῳ, Βραγγιανοῖς τῶν Ἀγρᾶφων, ἔνθα ἐδίδαξαν ὁ Εὐγένιος ὁ Αἰτωλός καὶ ὁ Ἀναστάσιος ὁ Γόρδιος, ἐν Φουρνᾷ, Κερασόβῳ, ἐν ταῖς μοναῖς Τατάρνης καὶ Προυσοῦ, Ναυπάκτῳ, Μεσολογγίῳ Αἰτωλικῶ, Ἀργινίῳ, Βονίτῃ καὶ ἄλλαχού.

Ἐν Πελοποννήσῳ ὑπῆρχον σχολεῖα εἰς τὰς κυριωτέρας πόλεις καὶ κωμοπόλεις, ὡς ἐν Κορίνθῳ, Ἄργει, Ναυπλίῳ, Τριπόλει, Λαγγαδίῳ, Βυτίῃ, Στεμνίτῃ, Καλάμεις, Ἀνδριτσαίνῃ, Μυστρᾷ, Μονεμβασιά, Αἰγίῳ, Καλαβρύτοις, Πάτραις καὶ ἐν πολλοῖς ἄλλοις χωρίοις. Ἄξια ἰδιαίτερας μνείας εἶναι ἡ σχολή τῆς Δημητσάνης, ἣτις πλουτισθεῖσα καὶ διὰ τῆς βιβλιοθήκης τῆς ἄλλοτε παρ' αὐτὴν ἀκμαζούσης παλαιότητας, τοῦ 10^{ου} αἰῶνος, σχολῆς τοῦ Φιλοσόφου, καὶ διοργανωθεῖσα κατὰ τὸ σύστημα τῆς σχολῆς τῆς Σμύρνης, κατέστη σπουδαῖον κέντρον ἐκπαιδεύσεως, ἐξ ἧς ἐξῆλθον 6 πατριάρχαι, ἐν οἷς καὶ ὁ ἐθνομάρτυς Γρηγόριος Ε', καὶ 70 μητροπολίται καὶ ἀνώτεροι δημόσιοι λειτουργοὶ ἐν Τουρκίᾳ καὶ ταῖς παραδουναβίαις χώραις.

Θὰ ἐμνησθῆτο πολὺ ὁ λόγος, ἐὰν ἀνεφέροντο, ἔστω καὶ ἐν μεγίστῃ συντομίᾳ, τὰ σχολεῖα τῶν ἐλληνικῶν νήσων, τοῦ Ἰονίου καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Ἐν πάσαις ταῖς νήσοις ταύταις καὶ ἐν πᾶσι σχεδὸν τοῖς χωρίοις αὐτῶν ἐλειτούργουν κοινὰ σχολεῖα καὶ εἰς τινὰς μάλιστα μέγαν ἀκμάσαντα. Θὰ ἐπεθύμουν ὅμως ὀλίγας λέξεις νὰ εἶπω περὶ τῆς παιδείας ἐν τῇ μαρτυρικῇ ἐκείνῃ Μεγαλονήσῳ, τὸ ὄνομα καὶ ὁ ὑπὲρ ἐλευθερίας ἡρωικῶς ἀγὼν τῆς ὁποίας συγκινεῖ πᾶσαν ἐλληνικὴν καὶ πᾶσαν ἀληθῶς φιλελευθέραν ψυχὴν, τῆς Κύπρου. Μετὰ τὴν κατάληψιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Φράγκων τῷ 1191 καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς κατοχῆς αὐτῆς ὑπὸ τούτων μέχρι τοῦ 1489 καὶ ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀλώσεως τῷ 1571,

ὡς συνέβη καὶ εἰς τὰς λοιπὰς ὑπὸ τῶν Φράγκων καταληφθείσας ἑλληνικὰς χώρας, ἐκ θρησκευτικῆς μισαλλοδοξίας, ἢ παιδεία ἐν Κύπρῳ ἐτέθη ὑπὸ διωγμὸν. Ἐκ τῶν σχολείων αὐτῆς πολλὰ μὲν ἐκλείσθησαν, εἰς ἄλλα δὲ παρενεβάλλοντο ἐκάστοτε παντοῖα ἐμπόδια καὶ περιορισμοὶ οὕτως, ὥστε ἡ λειτουργία των νὰ καθίσταται δυσχερεσιᾶτη καὶ πολλὰκις ἀδύνατος. Μόνον δὲ περὶ τὰ μέσα τοῦ 15^{ου} αἰῶνος, ὅτε ὁ βασιλεὺς τῆς Κύπρου Ἰωάννης Β΄ Λουζινιὰν ἐνυμφεύθη ἑλληνίδα ἡγεμονίδα, τὴν ὠραίαν θυγατέρα τοῦ δεσπότη τοῦ Μυστρᾶ καὶ τῆς Πελοποννήσου Θεοδώρου Β΄ τοῦ Παλαιολόγου Ἑλένην, ἣτις ἤσκει ἐπ' αὐτὸν μεγάλην ἐπίδρασιν, ἐβελτιώθη ἡ θέσις τῶν Ἑλλήνων κατοίκων τῆς Μεγαλονήσου καὶ τῆς παιδείας, μέχρι τῆς παραδόσεως αὐτῆς εἰς τοὺς Ἑνετοὺς τῷ 1489. Ἀλλὰ παρὰ τὸν ἀπηνῆ διωγμὸν ὑπὸ τῶν ξένων κατακτητῶν καὶ δυναστῶν τῆς θρησκείας, τῆς παιδείας καὶ τῆς γλώσσης τῶν κατοίκων, οὗτοι διετήρησαν ἀκλόνητον τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἐθνικὴν συνείδησιν αὐτῶν, ὡς καὶ τὴν γλῶσσαν τὴν ἑλληνικὴν. Μετὰ τὴν ἔξωσιν τῶν Ἑνετῶν καὶ τὴν ὑποταγὴν τῆς Μεγαλονήσου εἰς τοὺς Τούρκους, ἐπανιδρῦθησαν αἱ σχολάσαι τεὼς ὀρθόδοξοι μητροπόλεις καὶ ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῶν ἤρξαντο ἐπανιδρῦμενα σχολεῖα εἰς τὰς πόλεις ἀρχικῶς καὶ τὰς δύο μονὰς τοῦ Κύκκου καὶ τοῦ Μαχαιρᾶ, βραδύτερον δὲ καὶ εἰς τὰ χωρία. Τὴν ἀναγέννησιν καὶ ἀνθήσιν τῆς παιδείας κατὰ τοὺς ἐπακολουθήσαντας αἰῶνας μαρτυρεῖ ἡ πληθὺς τῶν ἀναδειχθέντων κατ' αὐτοὺς Κυπρίων λογίων, ἐκ τῶν ὁποίων ἔστωσαν προχείρως μνημονευτέοι ὁ Λεόντιος Μαχαιρᾶς, ὁ συγγραφεὺς τοῦ Χρονικοῦ τῆς «γλυκείας χώρας Κύπρου», ὁ συνεχίσας αὐτὴν Γεώργιος Βουσιτρόνιος, ἄλλοι Βουσιτρόνιοι Φίλιππος καὶ Φλωρός, ὧν ὁ δεύτερος μετεῖχεν ὡς γραμματεὺς τῆς κατὰ διαταγὴν τοῦ δόγη τῆς Βενετίας διορισθείσης τῷ 1551 ἐπιτροπείας πρὸς περισυλλογὴν τῶν ἐπὶ τῆς γαλλικῆς δυναστείας ἰσχυρότων νόμων, τῶν Ἀσιζῶν, οὓς καὶ μετέφρασεν εἰς τὸ ἐνετικὸν γλωσσικὸν ἰδίωμα, ὁ Λεόντιος Εὐστράτιος ὁ μαθητὴς του Νεόφυτος Ροδινός, ὁ Ἀλέξανδρος Ἀντώνιος Συγκλητικός, ὁ διδάσκαλος Κοσμᾶς Κύπριος, ὁ εἶτα μητροπολίτης Αὐραχίου, ὁ Ἰωάννης καὶ Ἰάσων Σωζόμενοι, ὁ Ἰωάννης καὶ Ἰλαρίων Κιγάλοι, οἱ ἀρχιεπίσκοποι Βενιαμὶν καὶ Φιλόθεος, ὁ διδάσκαλος Παρθένιος, ὁ εἶτα μητροπολίτης Θεσσαλονίκης,

ὁ θεολόγος Ἀλοῦσιος Ἀνδρουτίσης, ὁ Ἄγιοταφίτης Γεδεών, ὁ Ἄνθιμος Βέρας, ὁ Μᾶρκος Κύπριος (Πορφυρόπουλος), ὁ χρηματίσας ἐκ τῶν πρώτων διδασκάλων τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ ἐλληνικῆς σχολῆς, ὁ ἀρχιμανδρίτης Κυπριανός, ὁ συγγραφεὺς τῆς ἱστορίας τῆς Κύπρου, ὁ Γεράσιμος, ὁ Ἡλίας Κύπριος, διάτελέσας σχολάρχης τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς, ὁ Φώτιος, ὁ Ἰωάννης Καρατζᾶς, ὁ Νικόλαος Θησεύς, οἱ γενόμενοι μητροπολίται Νικομηδείας Ἀθανάσιος καὶ Μηθύμνης Πανάρετος, ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Γεράσιμος Γ' καὶ ἄλλοι πολλοί. Ἐκ τούτων τινὲς ἐσπούδασαν καὶ ἐδίδαξαν καὶ ἐν Ἰταλίᾳ.

Ἰδιαίτερος πρέπει νὰ μνημονευθῶσιν αἱ δύο περιώνυμοι ἀνώτεροι σχολαὶ ἢ ἀκαδημαίαι, ὡς ἐκαλοῦντο, ἡ Πατμιάς ἐν Πάτμῳ καὶ ἡ Ἀθωνιάς ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει. Ἡ πρώτη ιδρύθη τῷ 1713 ὑπὸ τοῦ Πατμίου μοναχοῦ Μακαρίου Καλογερά, ἀποφοίτου τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, ὅστις δι' ὅλης τῆς ἡμέρας ἐδίδασκε τὴν ἐλληνικὴν καὶ λατινικὴν γλῶσσαν καὶ φιλολογίαν, τὴν φιλοσοφίαν, τὴν ἱστορικὴν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν. Ἡ δευτέρα, ἡ Ἀθωνιάς, ιδρυθεῖσα τῷ 1749 ὑπὸ τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Βατοπεδίου Νεοφύτου, προσκαλέσαντος ὡς διδάσκαλον τὸν ὁμώνυμον αὐτῷ μοναχὸν Νεόφυτον Κανσοκαλυβίτην, ἀποφοίτον τῆς Πατμιάδος Ἀκαδημίας, προήχθη εἰς μεγάλην περιωπὴν, κληθεῖσα Ἀκαδημία ἐπὶ τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως, διορισθέντος διευθυντοῦ αὐτῆς καὶ διδασκάλου. Ἐν αὐτῇ ἐδίδαξαν πλὴν ἄλλων καὶ ὁ λόγιος μοναχὸς Κύριλλος καὶ ὁ προμνημονευθεὶς Ἰωάννης Πέζαρος.

Μακρότατος εἶναι ὁ κατάλογος καὶ τῶν ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ τοῖς κλίμασι τῶν πατριαρχείων Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων καὶ Ἀλεξανδρείας ὑπαρχάντων ἐλληνικῶν σχολείων καὶ ἀνωτέρων σχολῶν, ἐξ ὧν προῆλθον πλεῖστοι λόγιοι καὶ σοφοὶ ἄνδρες, διὰ τὸ μέγα πλῆθος τῶν ὁποίων δὲν εἶναι εὐχερῆς οὔτε ἀπόπειρα ὀνομαστικῆς μνείας αὐτῶν, τῶν τε σχολείων καὶ τῶν λογίων.

Ἐκπληξιν δὲ καὶ θαυμασμὸν προκαλεῖ τὸ γεγονός, ὅτι κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον ιδρύθησαν, πολλὰ μάλιστα καὶ παλαιότερον, καὶ ἐλειτούργουν ἐλληνικὰ σχολεῖα εἰς τὰς ἐλληνικὰς παροικίας καὶ κοινότητας πολλῶν ξένων χωρῶν, ὡς ἐν Ῥωσίᾳ, Πολωνίᾳ, Βουλγαρίᾳ, Σερβίᾳ, Μολδαβίᾳ καὶ Βλαχίᾳ,

Αυστρία, Ούγγαρία, Ἰταλία Ἑλβετία, Ἰσπανία, καὶ Πορτογαλία, Βελγίω καὶ Ὀλλανδία, ἐν Γερμανία, Γαλλία, Ἀγγλία, Ἰνδία, Ἀβησσυνία καὶ ἀλλαχοῦ. Ἐκ τῶν σχολείων τούτων ἄλλα μὲν ιδρύθησαν καὶ συνετηροῦντο μερίμνη καὶ δαπάνη τῶν κοινοτήτων, πρωτοβουλία πάντοτε τῶν λογάδων, ἄλλα δὲ τῇ γενναίᾳ χορηγίᾳ φιλομούσων καὶ φιλοπατρίδων πλουσίων ὁμογενῶν, οἵτινες ἐφρόνουν ὅτι ὁ πλοῦτος ἐνεπιστεύθη αὐτοῖς Ἄνωθεν μόνον πρὸς ἐκτέλεσιν ἔργων ἀγαθῶν καὶ κοινωφελῶν. Ἐν τοῖς σχολείοις τούτοις ἐδίδαξαν πλεῖστοι διαπρεπεῖς Ἑλληνες λόγιοι, ἔν τισι δ' αὐτῶν καὶ ξένοι φιλέλληνες λόγιοι. Ἡ πνευματικὴ δὲ ἀκμὴ καὶ περιωπὴ, εἰς ἣν τινὰ τούτων ἀνήχθησαν ἀποτελεῖ πρόσθετον εὐλογον αἰτίαν ἐθνικῆς ὑπερφηφανείας.

Τοσαῦτα ἐν γενικωτάταις ὅλως γραμμαῖς καὶ ἐν ἐπιτροχάδην, ἄνευ ἀξιώσεων, μνεῖα αὐτῶν, περὶ τῶν μετὰ τὴν Ἄλωσιν, πολλῶν δὲ καὶ πρότερον, μέχρι τοῦ 1821, ιδρυθέντων καὶ λειτουργησάντων τακτικῶν καὶ μονίμων σχολείων, κοινῶν ἢ ἀλληλοδιδασκτικῶν, ὡς καὶ ἀνωτέρων, πανταχοῦ σχεδὸν τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος καὶ τῶν ἄλλοτε ἐλληνικῶν χωρῶν, ἔτι δὲ καὶ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ. Πάντα τὰ σχολεῖα ταῦτα ὑπῆρξαν εὐφορώτατα γεώργια παιδείας καὶ πίστεως, ἐθνικῆς καὶ θρησκευτικῆς συνειδήσεως καὶ ἐνότητος, καλλιιεργείας ἀκμαίου πατριωτικοῦ φρονήματος καὶ φλογεροῦ πόθου ἐλευθερίας. Πρὸς τούτοις ὑπῆρξαν καὶ γονιμώτατα φυτώρια, ἐξ ὧν ἐβλάστησαν καὶ προῆλθον πλεῖστοι ἐπιφανεῖς λόγιοι καὶ διδάσκαλοι τοῦ Γένους καὶ ἄλλοι λογάδες αὐτοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας, περὶ ὧν ἔσται κατωτέρω ὁ λόγος.

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω τακτικῶν, ὡς εἶπεῖν, καὶ μονίμων καὶ φανερῶν σχολείων, ὑπῆρχον καὶ ἄλλα, τὰ διὰ τὸν φόβον τοῦ τυράννου, ἐν κρυπτῶ λειτουργοῦντα, καὶ ἄλλα, τὰ διὰ τὴν ἀπορίαν τῶν οἰκείων κοινοτήτων προχείρως καὶ προσωρινῶς λειτουργοῦντα, στεγαζόμενα ταῦτα καὶ ἐκεῖνα, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, εἰς τοὺς νάρθηκας ναῶν, ἐν τοῖς περιβόλοις μοναστηρίων ἢ εἰς παραρτήματα αὐτῶν. Τοιαῦτα ὑποτυπώδη σχολεῖα ἐλειτούργουν εἰς πᾶσαν μικρὰν καὶ πτωχὴν κοινότητα, ὅσάκις ἦτο δυνατόν νὰ εὐρεθῆ ἱερεὺς ἢ μοναχός, ἢ ἀναγνώστης ἢ ἄλλος τις, δυνάμενος νὰ διδάξῃ ἔστω καὶ στοιχειώδη τινὰ κολλυβογράμματα, ἀλλὰ κυρίως ἱκανὸς νὰ ἐμπνέῃ καὶ ἐνθουσιάζῃ τοὺς διψῶντας ἐλευθερίαν Ἑλλήνας. Τίνα σημασίαν ἔχει, εἰάν οἱ διδάσκαλοι οὗτοι

ἦσαν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀπαίδευτοι καὶ πλήν τῆς ὀκτώηχου καὶ τοῦ ψαλτηρίου οὐδὲν ἄλλο ἐγίνωσκον; Ἦτο τότε ἱκανὸν τὸ ἄλλο ἔργον αὐτῶν, τῆς ἐθνικῆς κατηχήσεως. Οἱ ἀπαίδευτοι καὶ πτωχοὶ ἐκεῖνοι ἱερεῖς καὶ διδάσκαλοι, εὐρίσκοντες εἰς τὸ βάθος τῆς ψυχῆς των δύναμιν παλαιῶν προφητῶν, ἐνέπνεον, ἐνεθουσίαζον καὶ ἐφρονημάτιζον τοὺς μαθητάς των, εἴτε νέοι ἀγένειοι ἦσαν οὗτοι, εἴτε πολιορκόταφοι ἄνδρες, διηγούμενοι εἰς αὐτοὺς ὅσα, ἔστω καὶ συγκεχυμένα, ἐγίνωσκον περὶ τῶν ἐνδόξων προγόνων καὶ τῶν κατορθωμάτων των, ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι τῆς Ἀλώσεως, καὶ ἰδιαιτέρως περὶ τοῦ τελευταίου ἡρωικοῦ αὐτοκράτορος, τοῦ μέλλοντος νὰ ἀφνπιισθῆ, ὅταν ἐπιστῆ ἡ ἡμέρα τῆς ἀναστάσεως τοῦ Γένους, ὅτε καὶ θὰ συνεχισθῆ ἡ διακοπεῖσα θεία λειτουργία ἐν τῷ περιωνύμῳ ναῷ. Οὕτω δὲ ἀπεκάλυπτον εἰς αὐτοὺς τὴν βαθυτέραν ἔννοιαν τῶν δύο ἱερωϊάτων ὀνομάτων, τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἑλευθερίας, καὶ ἐξώρριζον αὐτοὺς εἰς ἄμνηναν κατὰ παντὸς ἀλλοδόξου καὶ ἀλλοφύλου καὶ εἰς πᾶσαν θυσίαν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατριδος. Οὐδεμίαν ἐπ' ἴσης ἔχει σημασίαν, ἐὰν τινες τῶν ἄλλων εὐπαιδευτῶν καὶ λογίων διδασκάλων, τῶν «λογιωτῶν», ὡς μετὰ τινος δόσεως εἰρωνείας, πολλῆς ὁμως ἀσεβείας καὶ ἀγνωμοσύνης, ἀποκαλοῦνται ἐνίοτε ὑφ' ἡμῶν τῶν μεταγενεστέρων, ἐὰν λέγω, οὗτοι ἐδίδασκον εἰς γλῶσσαν δυσκατάληπτον εἰς τοὺς μαθητάς των. Ἦτο ἱκανόν, ὅτι ἐνέπνεον εἰς τούτους τὴν αὐτὴν ὑπερηφάνειαν διὰ τοὺς ἐνδόξους προγόνους, τὴν αὐτὴν πίστιν περὶ τῆς συνεχείας τοῦ ἱστορικοῦ βίου τοῦ Ἑθνους καὶ περὶ τῆς ἀσφαλοῦς πολιτικῆς του ἀναγεννήσεως. Μὴ καὶ οἱ ὄχλοι τῶν Λύστρων τῆς Λυκαονίας ἐνόουν τοὺς λόγους τοῦ ἀποστόλου Παύλου, κηρύττοντος αὐτοῖς εἰς γλῶσσαν ἐλληνικὴν τὸ εὐαγγέλιον τῆς νέας θρησκείας; Καὶ ὅμως τοῦτο δὲν ἠμπόδισεν αὐτοὺς, κατακληλιθέντας ἐξ ἐκείνης καὶ θαυμάσαντας τὸ γενόμενον θαῦμα, νὰ ἐνοήσωσιν ὅτι ἡ συναρπάσασα καὶ γοητεύσασα αὐτοὺς γλῶσσα δὲν ἦτο δυνατὸν ἢ νὰ εἶναι θεία καὶ οἱ λαλοῦντες αὐτὴν ἄλλοι ἢ Ἑλληνικοὶ Θεοί. Καὶ ἐπάραντες τὴν φωνὴν αὐτῶν λυκαονιστῶν ἔλεγον «οἱ Θεοὶ ὁμοιωθέντες ἀνθρώποις κατέβησαν πρὸς ἡμᾶς». Παρόμοιόν τι συνέβη καὶ εἰς τὸν ἐνθερμον φιλέλληνα, διαπρεπῆ Ῥῶσον θεολόγον καὶ κληρικόν, Ἰννοκέντιον, διατελέσαντα πρῶταν τῆς Θεολογικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Κιέβου καὶ μετέπειτα ἀρ-

χιεπίσκοπον Χερσῶνος καὶ Ταυρίδος, ὅταν, διάκονος τότε ὢν ἐν Ὁδησσῶ, ἤκουσε τὸν ἐπικλήδειον λόγον τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων εἰς τὸν αὐτόθι κατὰ Μάϊον τοῦ 1821 κηδευθέντα ἐθνομάρτυρα πατριάρχην Γρηγόριον Ε΄. «Ἦμην», διηγεῖται ὁ ἴδιος, «διάκονος ἔτι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ· εἶδον ἀναβαίνοντα εἰς τὸν ἄμβωνα τὸν Οἰκονόμον. Εἶσέτι μὲν δὲν ἐνόουν καθαρῶς τὴν ἐλληνικὴν, ἀλλ' ὅμως ἔμεινα ἔκθαμβος. Ἡσθάνθη, ὅτι περὶ γίγαντος Ἔθνους ἦν ὁ λόγος καὶ γίγας ὑπῆρχεν ὁ ὀητορέων». Πάντες ἐκεῖνοι, οἳ τε ἀπαίδευτοι καὶ οἱ «λογιώτατοι» διδάσκαλοι, διετήρησαν ἄσβεστον τὴν ἱερὰν λυχρίαν τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἐθνικῆς συνειδήσεως ἐν τῷ σκότει τῶν αἰώνων τῆς δουλείας, καὶ ἐκαλλιέργησαν καὶ ἀνεζωπύρησαν τὴν πίστιν ἐπὶ τὴν ἀναγέννησιν τοῦ Ἔθνους. Καὶ εἴτε εἰς ἀπλήν εἴτε εἰς λογίαν γλῶσσαν συνετελεῖτο ἡ ἀληθῆς ἐκεῖνη ἐθνικὴ μυσταγωγία, ἡ κατήχησις καὶ ἡ παραίνεσις πρὸς ἀντοχὴν καὶ ἀκλόνητον διατήρησιν τῆς ἐθνικῆς καὶ θρησκευτικῆς πίστεως, κατενόουν αὐτὴν καλῶς πάντες, καὶ αὐτοὶ οἱ ἀγράμματοι καὶ ἀπλοῖκοι ἀχροαταί. Καὶ ἀπόδειξις τούτου, ὅτι ἐτήρησαν πιστῶς τὴν παραίνεσιν.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλη, περιττὴ βεβαίως, ἀπόδειξις. Τοσοῦτον ἦσαν ὑπερήφανοι διὰ τὴν δόξαν τῶν προγόνων καὶ τοσοῦτον θαυμασμὸν ἔτρεφον πρὸς αὐτούς, τὰ ὀνόματα καὶ τὴν γλῶσσάν των, ὥστε πολλοὶ μετέτρεπον τὰ βαπτιστικά χριστιανικὰ ὀνόματα αὐτῶν εἰς ἀρχαῖα, ὅπερ ἔθος ἐξακολουθεῖ νὰ ἰσχύη καὶ μέχρι τοῦδε ἐν τῇ ἡρωικῇ Κύπρῳ, τοῦ Ἑλληνικοῦ Κυπριακοῦ λαοῦ ἐπιθυμοῦντος καὶ διὰ τοῦ τρόπου τούτου νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν ἐλληνικότητα καὶ τὴν φλογερὰν φιλοπατριάν του. Οἱ δὲ καθηγηταὶ τοῦ περιωνύμου γυμνασίου τῶν Κυδωνιῶν, τοῦ καλουμένου «Ἑλληνομουσείου», μικρὸν πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, ἐξέδωκαν ψήφισμα, ἔχον οὕτω: «Ἐπὶ καθηγεμόνων Θεοφίλου, Γρηγορίου τε καὶ Εὐστρατίου, τῶν ἐν τῷ κατὰ τὰς Κυδωνίας Ἑλληνομουσείῳ σχολαρχόντων, Ἐλαφροβολιῶνος ὀγδόῃ ἀπίοντος, οἱ ὑπογεγραμμένοι εἶπομεν.. Νόμος: Ἐπιμελεῖσθαι ἕκαστον ἡμῶν ἐλληνιστί, ὅσον οἷόν τε, συνδιαλέγεσθαι ὅς δ' ἂν μὴ ἐθέλῃ τοῦτο, σελίδα ὀμηρικὴν ἐνώπιον ἡμῶν ἰστάμενος ἀπαγγέλλειν, ἀποτισάτω τίμημα. Οἱ ταῦτα ψηφισάμενοι». Ἐν δὲ ταῖς ὑπογραφαῖς αὐτῶν εἰς τὰ βαπτιστικά των ὀνόματα παρασημειοῦσι τὰ ἀρχαῖα, ἅτινα ἕκαστος αὐτῶν εἶχεν ἐκλέξει. Οἱ δὲ ἀτρό-

μητοι θαλασσομάχοι τῆς Ὑδρας, τῶν Σπεισῶν καὶ ἄλλων νήσων εἶχον δώσει εἰς τὰ πλοῖά των ὀνόματα ἀρχαίων ἐνδόξων στρατηγῶν καὶ ναυάρχων. Ἄξιον εἶναι γὰρ μνημονευσθῆναι, ὅτι ὁ προμνημονευθεὶς ἔνθερμος φιλέλληνα Ρῶσος ἀρχιεπίσκοπος Ἰννοκέντιος, ὁσάκις συνήντα Ἕλληνας δὲν ἐπέτρπε τὴν συνομιλίαν εἰς ἄλλην γλῶσσαν πλὴν τῆς ἐλληνικῆς, ἔτι δὲ καὶ εἰς τοὺς ξένους τοὺς γνωρίζοντας τὴν ἐλληνικὴν συνίστα, ἵνα αὐτῆς ποιῶνται χρῆσι, λέγων: «Χριστιανοὶ συναντώμενοι καὶ γνωσκόντες τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν ὀφείλουσι ταύτην γὰρ λαλῶσιν, ὡς οὖσαν τὴν μόνην ἀγίαν γλῶσσαν τοῦ Χριστιανισμοῦ». Ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ αὐτοῦ θαυμασμοῦ καὶ ἐνθουσιασμοῦ καὶ ξένοι ἐπιφανέστατοι σοφοὶ καὶ λόγιοι εἶχον ἐξελληνίσει τὰ ὀνόματά των, ὡς ὁ πολὺς Ὁλλανδὸς φιλόλογος Ἐρασμος (Geert), ὁ Μελάγγθων, ὑφ' ὃ ὄνομα εἶναι μόνον γνωστός, ἀγνωστομένου τοῦ γερμανικοῦ του ὀνόματος (Schwarzerd), ὁ Εὐλάνδρος (Holtzmann), ὁ Καπνίων (Rauchlin), ὁ δὲ μέγας ποιητὴς Boileau Despreau, ὑπεγράφετο Ὑδροπότης Δειμώνιος. Ἡ ἀναβίωσις τοῦ ἀρχαίου κόσμου εἰς τὴν διάνοιαν καὶ τὴν ψυχὴν τῶν ἐξεγερεθέντων Πατέρων μας ἦτο τοσοῦτον ζωηρά, ὥστε καὶ τὸν ἐχθρόν, τοὺς Τούρκους, γὰρ νομίζον καὶ ὀνομάζον Πέρσας.

Ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐρρήθη, κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἀνεδείχθησαν καὶ διέπρεψαν πλεῖστοι λόγιοι Ἕλληνες, οἵτινες, εἴτε συγγράφοντες, εἴτε διδάσκοντες, συνετέλεσαν καὶ οὗτοι τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἐκπαιδευτικὴν καὶ πνευματικὴν ἀναγέννησιν τοῦ ὑποδούλου Ἐθνους, καὶ δι' αὐτῆς εἰς τὴν ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας του, γενόμενοι καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ ἄξιοι τοῦ ὑπὲρ πάντα ἄλλον τίτλον τιμητικωτάτου τίτλου τοῦ «διδασκάλου τοῦ Γένους», ἄξιοι κατὰ πάντα τῆς Πατρίδος. Μέγας, μέγιστος εἶναι ὁ ἀριθμὸς καὶ αὐτῶν, ἀλλὰ νῦν, διὰ τὴν προεκτεθεῖσαν αἰτίαν, ὁ λόγος κατ' ἀνάγκην θὰ περιορισθῆ ὁμοίως, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν σχολείων, εἰς συντομώτατον, ἀλλ' εὐλαβέστατον μνημόσυνον τινῶν ἐξ ἐκάστου τμήματος τῆς χώρας.

Πλὴν τῶν προμνημονευθέντων σοφῶν ἀνδρῶν, οἵτινες εἶχον μεταβῆ εἰς Ἰταλίαν πρὸ τῆς Ἀλώσεως, καὶ ἐγκαινίσει τὴν λαμπρὰν περιόδον τῆς ἐν αὐτῇ πνευματικῆς ἀναγεννήσεως, ἀνεδείχθησαν μετὰ ταῦτα καὶ διέπρεψαν ἐν τοῖς γράμμασι καὶ ἐπὶ σοφίᾳ ἀληθεῖ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἀρετῇ, μεταξὺ πλεί-

στων ἄλλων, καὶ οἱ ἐξῆς (οὐχὶ κατὰ χρονολογικὴν ἢ ἄλλην τινὰ τάξιν):

Οἱ Βυζάντιοι Νικόλαος καὶ Ἀλέξανδρος Μανροκορδάτοι, οἱ ἀδελφοὶ Δειχοῦδαι, ὁ Ἰάκωβος Ρίζος, ὁ Ἰάκωβος Ἀργυρόπουλος, ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Σαμουήλ Χαντζερῆς. Ὁ Τραπεζούντιος Σεβαστὸς Κυμινήτης. Ὁ ἐκ Φιλιππουπόλεως Γεώργιος Κλεόβουλος. Ὁ ἐξ Ἀρχιάλου πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίας Β΄. Οἱ Μακεδόνες Ἀνδρόνικος Κάλλιστος, Μητροφάνης Κριτόπουλος, Μανασῆς, Ἡλιάδης, Θωμᾶς Μανδακάσης. Οἱ Θεσσαλοὶ Ἀλέξανδρος Ἑλλάδιος, Ἰωάννης Πέζαρος, Κωνστ. Κούμας, Γρηγόριος Κωνσταντᾶς, Δανιήλ Φιλιππίδης, Κωνστ. Καραϊωάννης, Στέφανος Δούγκας, Ἀνθιμος Γαζῆς, Διονύσιος Πύρρος, ὁ ἐθνομάρτυς Ρήγας. Οἱ Ἑπειρῶται Μελέτιος ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν, Μεθόδιος Ἀνθρακίτης, Γεώργιος Σουγδουρῆς, ὁ ἐπίσκοπος Παραμυθίας Παῖσιος, Μπαλᾶνος Βασιλόπουλος καὶ ὁ υἱὸς του Κοσμᾶς, Νικόλαος Βάρκωσις, Ἀναστάσιος Παπαβασιλόπουλος, Νικόλαος Ζερζούλης, Ἀθανάσιος Ψαλίδης, Λάμπρος Φωτιάδης, ὁ Γεώργιος Γεννάδιος. Ὁ Αἰτωλὸς Εὐγένιος Γιαννούλης καὶ ἐξ Ἀγραφῶν ὁ μαθητὴς του Ἀναστάσιος Γόρδιος καὶ ὁ Σέργιος Μακραιὸς. Ὁ Ἀκαρναν πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Καλλίνικος Β΄. Οἱ Ἀθηναῖοι Λαόνικος καὶ Δημήτριος Χαλκοκονδύλαι, ὁ Θεόφιλος Κορναλλεύς, ὁ Παναγιώτης Κοδρικᾶς, ὁ Σωφρόνιος Μπάρμπανος, ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Ἐφραίμ, ὁ τῆς βραχμανικῆς φιλοσοφίας ἱεροφάντης Δημήτριος Γαλανός. Οἱ Λακεδαιμόνιοι Γεώργιος Ἐρμάννμος, Ἰωάννης Μόσχος, ὁ υἱὸς του Δημήτριος. Οἱ Ναυπλιεῖς Θεοδόσιος Ζυγομαλᾶς, οἱ Μαλαξοί. Ἐκ τῆς λοιπῆς Πελοποννήσου οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως Γερμανὸς Β΄, Μάξιμος Β΄, Νήφων, Γρηγόριος Ε΄, οἱ πατριάρχαι Ἱεροσολύμων Λοσίθεος καὶ Χρῦσανθος, Μανουήλ ὁ Πελοποννήσιος, Νεόφυτος Κανσοκαλυβίτης. Οἱ Κερκυραῖοι Ἀντώνιος Ἐπαρχος (ἐγγονὸς ἐκ θυγατρὸς τοῦ Ἰωάννου Μόσχου), ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης, ὁ Ἀνδρέας Μουστοξύδης. Οἱ Κεφαλληνεῖς Ἡλίας Μηγιάτης, Βικέντιος Δαμωδός, Ἀντώνιος Μοσχόπουλος. Οἱ Ἰθακήσιοι Ἀγάπιος καὶ Παῖσιος Βουλισμᾶ. Οἱ Ζακύνθιοι Ἰωάννης Κοντονῆς καὶ Ἀγάπιος Λίτινος. Ὁ Ἄνδριος Θεόφιλος Καίρης. Ὁ Πάριος Ἀθανάσιος. Ὁ Νάξιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης. Οἱ

Χῖοι Λέων Ἀλλάτιος, ὁ Νεόφυτος Βάμβας, ὁ πολὺς Ἀδαμάντιος Κοραῆς. Ὁ Λέσβιος Βενιαμίν. Οἱ Κρηῆτες, ὁ πολὺς Μᾶρκος Μουσοῦρος, οἱ πατριάρχαι Μελέτιος Πηγᾶς καὶ Κύριλλος Λούκαρις, ὁ Ζαχαρίας Καλλέργης, ὁ Μελέτιος Συρίγος. Οἱ Κύπριοι Σωζόμενοι, οἱ Κιγάλοι, ὁ ἱεροδιδάσκαλος Κοσμᾶς.

Ὡς βλέπομεν, ἐν τῷ προβληθέντι μικρῷ, ἐλαχίστῳ τούτῳ τμήματι τοῦ περισέμου ἐθνικοῦ πνευματικοῦ πανθέου, ἐκπροσωποῦνται πάντα τὰ τμήματα τῆς Πατρίδος, καταφαινομένου οὕτω τοῦ καθολικοῦ χαρακτῆρος τῆς τότε πνευματικῆς κινήσεως παρ' ἡμῖν. Ἡ πληθὺς τῶν ἐπιφανεστάτων τούτων λογίων καὶ σοφῶν ἀνδρῶν, τῶν τε μνημονευθέντων καὶ τῶν παραλειφθέντων, ὡς καὶ ὁ ἱκανῶς μέγας ἀριθμὸς τῶν ὑφισταμένων τότε ἀνωτέρων φιλοσοφικῶν σχολῶν, πλὴν τῶν πολυπληθῶν κοινῶν σχολείων, δικαιολογοῦσι πλήρως τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην πνευματικῆς παρ' ἡμῖν κινήσεως ὡς ἀναγεννήσεως ἐκπαιδευτικῆς καὶ πνευματικῆς. Πόσον δὲ μέγας καὶ ἔνθεος ἔπρεπε νὰ ᾔητο ὁ ζῆλος καὶ ἡ δίψα τῆς μαθήσεως καὶ τῆς γνώσεως καὶ φλογερὸς ὁ πόθος τῆς ἐλευθερίας, εἰς ἣν ἀπέβλεπεν ἡ ἐκπαίδευσις, προσεπιμαρτυρεῖ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι οἱ φιλομαθεῖς, ἀψηφοῦντες τοὺς πολλοὺς κόπους καὶ κινδύνους, μετέβαινον πρὸς ἱκανοποίησιν τοῦ πόθου των εἰς ἀπομεμακρυσμένους καὶ λίαν δυσπροσίτους τόπους, ὡς π. χ. εἰς τὰ Βραγγιάνα τῶν Ἀγραφῶν, ἔνθα ἐδίδασκον ὁ Νικόδημος Μαζαράκης, Εὐγένιος ὁ Αἰτωλὸς καὶ Ἀναστάσιος ὁ Γόρδιος, καὶ ὅπου καὶ σήμερον ἔτι ἡ μετάβασις εἶναι δυσχερεστάτη καὶ ἐπικίνδυνος. Πῶς δὲ νὰ μὴ θαυμάζωμεν, ὅτι εἰς τὰς σχολὰς αὐτάς, εἰς τοὺς δυσπροσίτους ἐκείνους τόπους, ἐκαλλιεργοῦντο τοσοῦτο βαθέως τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ ἡ φιλοσοφία, ὥστε οἱ ἀπόφοιτοι αὐτῶν νὰ γίνωνται ἐγκρατέστατοι τῆς ἀρχαίας γλώσσης, ἣν ἐχειρίζοντο μετὰ πάσης εὐχερείας ἐν τε τῷ πεζῷ καὶ τῷ ἐμμέτρῳ λόγῳ, ὡς καὶ τῆς ἀρχαίας φιλολογίας καὶ φιλοσοφίας; Τίς ὕμνος ἐξαρκέσει πρὸς δικαίαν καὶ ἀνταξίαν ἐξύμνησιν τῶν ἐπιφανεστάτων τούτων λογίων ἀνδρῶν καὶ διδασκάλων τοῦ Γένους, τῶν σεμνῶν ἅμα καὶ χρηστῶν καὶ μετριοφρόνων, οἵτινες εἰς τὴν ἀφθιτον ἀρχαίαν δόξαν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος προσέθεσαν καὶ νέαν πλουσίαν, καὶ παρεσκεύασαν τὴν ἐλευθερίαν τῆς Πατρίδος; Τίς, ἢ μᾶλλον τίνες νέοι Πίνδαροι θὰ ποιήσωσιν ἐπα-

ξίους ἐπινίκους πρὸς ἐξύμνησιν τῶν πνευματικῶν ἀγώνων τῶν καλλινίκων ἐκείνων μεγάλων ἀνδρῶν;

Εἰς τὸν ἱερὸν τοῦτον κατάλογον τῶν πνευματικῶν παραγόντων καὶ προδρόμων τῆς Ἐπανάστασεως τοῦ 1821, πρέπει νὰ προστεθῶσι καὶ ὅσοι ἄλλοι ὅπωςδήποτε συνέβαλον εἰς τὸ ἔργον καὶ τὸν σκοπὸν αὐτῶν. Μεταξὺ τούτων μνημονευτέοι οἱ ἀφιλοκερδεῖς χρηματικοὶ χορηγοὶ τῆς ἐκδόσεως τῶν συγγραμμάτων των, ὧν ἐξέχουσιν οἱ Ἑπειῶται ἀδελφοὶ Ζωσιμάδαι. Ἐπι δὲ καὶ οἱ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ Ἑλληγες τυπογράφοι, οἵτινες ἐξετύπων τὰ συγγράμματα ἐκείνων, ὡς οἱ Ἑπειῶται Νικόλαος Σάρος, Νικόλαος Γλυκὺς καὶ Παναγιώτης Θεοδοσίον ἐν Βενετία, οἱ Μακεδόνες ἀδελφοὶ Μαρκίδα Πούλιοι ἐν Βιέννῃ, ἄλλοι ἐν Παρισίοις, Λονδίῳ καὶ ἀλλαχοῦ. Μνημονευτέος ὡσαύτως καὶ ὁ ἱερομόναχος Γρηγόριος Κωνσταντινίδης, ὅστις ἴδρυσεν τῷ 1710 (ἢ 1720) τυπογραφεῖον ἐν τῇ ἀκμαζούσῃ τότε Μοσχοπόλει τῆς Ἑπείρου. Τὸ πρῶτον δὲ ἐλληνικὸν τυπογραφεῖον ἰδρῦθη ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1627 ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως. Ἐν εὐρύτερα δὲ ἐννοία τῆς πνευματικῆς καθοδηγήσεως τοῦ ἔθνους καὶ προπαρασκευῆς τῆς ἐξερέσεως αὐτοῦ, εἰς τὸν κατάλογον τοῦτον ἐπισημοτάτην θέσιν κατέχουσι καὶ οἱ ἴδρυται τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, οἱ Ἑπειῶται Νικόλαος Σκουφᾶς καὶ Ἀθανάσιος Τσακάλωφ, ὁ Πάτριμος Ἐμμανουὴλ Ἐάνθος, ὁ Πελοποννήσιος Παναγιώτης Ἀναγνωστοπούλος καὶ ἄλλα ἐκλεκτὰ μέλη αὐτῆς καὶ οἱ πρωτοπόροι τῆς Ἐπανάστασεως Ὑψηλάνται. Ὁμοίως καὶ οἱ ἄγνωστοι ποιηταὶ τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν καὶ πλῆθος ἄλλων γνωστῶν καὶ ἀγνώστων πατριωτῶν, οἵτινες κατὰ τινα τρόπον πνευματικῆς φύσεως, περὶ ὧν καὶ μόνων εἶναι ἐνταῦθα ὁ λόγος, συνέβαλον εἰς τὴν τόνωσιν τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος καὶ εἰς τὴν ἐθνεργεσίαν. Δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ κλεισθῇ ὁ ἱερὸς οὗτος κατάλογος χωρὶς καὶ πάλιν νὰ μνημονευθῶσιν ἐν κατακλείδι, μετὰ βαθυτάτης ἐθνικῆς τιμῆς καὶ εὐλαβείας, οἱ τὰ μέγιστα εἰς ἐκείνην συμβαλόντες περιώνυμοι πνευματικοὶ ἡγέται, ὁ σοφὸς Ἀδαμάντιος Κοραῆς καὶ ὁ ἐθνομάρτυς Ρήγας. Ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλος ἔτι πρέπει νὰ μνημονευθῇ, ὅστις, ἐὰν δὲν συνετέλεσεν εἰς τὴν παρασκευὴν τοῦ ἀγῶνος, συνέβαλεν ὁμως διὰ τῆς μούσης του μεγάλως εἰς τὴν διεξαγωγὴν καὶ τὴν ἐπιτυχίαν αὐτοῦ. Εἶναι ὁ ἐθνικὸς

ποιητής Διονύσιος Σολωμός, ὁ ποιητής τοῦ «Ὑμνου εἰς τὴν Ἐλευθερίαν» καὶ τῶν «Ἐλευθέρων Πολιορκημένων», διὰ τῶν ὁποίων ἐτόνωσεν ἔτι μᾶλλον τὸ ἐθνικὸν φρόνημα καὶ τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀγωνιζομένου Ἕθνους καὶ ἐθέρμανεν ἔτι μᾶλλον τὸ φιλελληνικὸν πνεῦμα ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ.

Τῶν ἀοιδίμων ἐκείνων λογίων ἀνδρῶν καὶ διδασκάλων τοῦ Ἕθνους, τῶν τε μνημονευθέντων, τῶν τε παραλειφθέντων, ὡς καὶ τῶν ἄλλων πνευματικῶν συντελεστῶν τῆς ἐξεγέρσεως καὶ τῆς ἀπελευθερώσεως, τὰ τιμώτατα ὀνόματα θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναγραφῶσιν ἐν τριπτύχοις, ἅτινα νὰ φυλάσσωνται εὐλαβῶς εἰς τὰς ἱεράς προθέσεις τῶν ναῶν, εἰς τὰ ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα, εἰς τὰ εἰκονοστάσια τῶν οἰκιῶν μας, εἰς τὰ μύχια τῆς καρδίας καὶ τῆς διανοίας ἡμῶν. Θὰ ἔπρεπε ἔτι νὰ εἶχεν ἀνεγερθῆ μεγαλοπρεπὲς μνημεῖον, πνευματικὸν ἠρώων καὶ μουσεῖον τῶν ἀειμνήστων ἐκείνων ἀνδρῶν, ἐντὸς τοῦ ὁποίου νὰ ἀποτεθῶσι τὰ συγγράμματα καὶ τὰ ἄλλα πνευματικὰ προϊόντα αὐτῶν, εἰς αἰώνιον μνημόσυνον τούτων καὶ εἰς δόξαν πνευματικὴν τῆς Πατρίδος ἡμῶν. Διότι, ἐὰν ὁ πολεμικὸς ἀγὼν τοῦ 1821 διεξήχθη ὑπὸ τῶν ἀθανάτων ἠρώων καὶ γιγαντομάχων ἀγωνιστῶν, ἡ ψυχικὴ προπαρασκευὴ τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ Ἕθνους ὀφείλεται εἰς τοὺς ἀοιδίμους ἐκείνους λογίους καὶ διδασκάλους τοῦ Γένους, κληρικὸς καὶ λαϊκούς. Αὐτοί, ὡς εἶπον, ὑπῆρξαν οἱ ἀφανεῖς θεμελιωταὶ τοῦ ἀθανάτου μεγαλουργήματος τοῦ 1821. Αὐτοὶ καθωδήγησαν καὶ ἐβοήθησαν τὸ ὑποδουλωθὲν Ἕθνος νὰ διατηρήσῃ ἀθικτὸν τὴν θρησκευτικὴν, ἐθνικὴν καὶ ἱστορικὴν του συνείδησιν, ἀκμαίαν καὶ ἀκλόνητον τὴν πίστιν ἐπὶ τὴν πολιτικὴν του ἀναγέννησιν καὶ τὴν συνέχειαν τῆς μεγάλης ἀποστολῆς του, φλογερὸν καὶ ἀκοίμητον τὸν πόθον τῆς ἐλευθερίας. Αὐτοὶ τῷ ἐπέπνευσαν τὴν ὑψηλόφρονα ἐθνικὴν ἰδέαν.

Δὲν χρειάζεται βαθεῖα θρησκευτικὴ πίστις, ἵνα πιστεύσῃ τις, ὅτι ἡ πνευματικὴ αὕτη διαφώτισις καὶ ἀναγέννησις τοῦ Ἕθνους, ἣτις ἐγαλούχησε καὶ συνετήρησε τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἐθνικὴν του συνείδησιν καὶ παρεσκεύασε τὴν ἐξέγευσιν καὶ τὴν ἐλευθερίαν του, ἦτο ἔργον, ἦτο εὐδοκία τῆς Θείας Προνοίας. Πῶς ἄλλως ἦτο δυνατόν, νὰ ἴδῃ τοῦτο τὸ φῶς τῆς γνώσεως καὶ νὰ ἐπανεύρῃ τὴν ὁδὸν του ἐν μέσῳ τοῦ πυκνοῦ καὶ ζοφεροῦ σκοτίους τρισβαρβάρου δουλείας; Καὶ πῶς ἦτο δυνατόν νὰ εὕρῃ τὴν ψυχικὴν δύναμιν

νά λάβη τὴν μεγάλην ἀπόφασιν νὰ ἐξεγερθῆ, αὐτὸ τὸ ἀσθενὲς καὶ ἄοπλον Ἕθνος, κατὰ μεγάλῃς τότε, πανόπλου καὶ πανισχύρου αὐτοκρατορίας;

Διὰ τοῦτο ἐχαρακτήρισα καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ λόγου ὡς θαῦμα ὑπερθανμαστὸν τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν καὶ τὴν ἱστορικὴν ἐπιβίωσιν τοῦ Ἕθνους, ὑπὸ τὸ κράτος καὶ τὸ σκότος στυγνῆς δουλείας, καὶ τὴν παρασκευὴν αὐτοῦ πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας του. Ἡ πνευματικὴ ἐκείνη ἀναγέννησις διετήρησεν ἀκμαίαν, θερμοσυργὸν καὶ πανσθενῆ τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν καὶ πίστιν καὶ διάπυρον τὸν πόθον τῆς ἐλευθερίας. Ἡ πίστις δ' αὕτη πάλιν καὶ ὁ πόθος οὗτος, ἀρρήκτως συνυφανθέντες διὰ τῆς παιδείας κατὰ τοὺς ζοφεροὺς χρόνους τῆς δουλείας, ἐχαλύβδωσαν τὴν ἐθνικὴν ψυχὴν καὶ ἐσφυρηλάτησαν τὴν ἐκπληκτικὴν ἐκείνην καὶ ἀδάμαστον ψυχικὴν δύναμιν καὶ ὀρμὴν, ἣτις, ὡς χεῖμαρρος ἀκράτητος, ἀνέτρεψε καὶ παρέσυρε τὰ παμμέγιστα καὶ πάμπολλα ἐμπόδια, τὰ πολλαχόθεν καὶ ἔξωθεν, καὶ φεῦ! καὶ ἔσωθεν, ὀρθούμενα καὶ προβαλλόμενα.

Ἡ πίστις αὕτη καὶ τὸ φρόνημα ἐκεῖνο, καὶ καθ' ὅλου ἡ ἐθνικὴ συνείδησις καθηγίασεν, ἐδόξασεν, ἀπεθέωσε τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγῶνος. Αὕτῃ μόνῃ, ἐμπνεομένη καὶ ἀναζωπυρουμένη ἐκ τῶν ἐνδόξων ἱστορικῶν παραδόσεων καὶ ἀναμνήσεων, ὠδήγησε τὸ Ἕθνος εἰς μεγαλοουργήματα ἡρωικὰ καὶ πολυῦμητα καὶ εἰς ἀπίερους θυσίας καὶ ὀλοκαντώματα εἰς τὸν βωμὸν τῆς ἐλευθερίας.

Διὰ τοῦτο καὶ πάντοτε μὲν, ἰδίᾳ δὲ κατὰ τὴν εὔσημον καὶ ἱερωτάτην αὐτὴν ἡμέραν, ἄς ἀναπέμφωμεν ἐκ βαθέων ὕμνον, αἴνεσιν, μεγαλωσύνην καὶ δόξαν τῷ δοτηρὶ τῶν φώτων Παντοδυνάμῳ, καὶ ἄς κλίνωμεν εὐλαβῶς τὸ γόνυ πρὸ τῶν σεπτῶν σκιῶν πάντων τῶν ἀειμνήστων ἐκείνων λογίων ἀνδρῶν καὶ διδασκάλων τοῦ Γένους, ὡς καὶ τῶν ἡρώων καὶ γιγαντομάχων ἀγωνιστῶν τοῦ 1821, οἵτινες, ἐκεῖνοι μὲν παρεσκεύασαν, οὗτοι δὲ ἐπραγματοποίησαν τὴν ἐλευθερίαν τῆς Πατρίδος, καὶ ἄς προσφέρωμεν αὐταῖς ἀπὸ μέσης καρδίας ἡμῶν θυμίαμα τιμῆς καὶ εὐγνωμοσύνης.

* * *

Μετὰ τὸ λιτὸν ἄλλ' εὐλαβῆς τοῦτο μνημόσυνον τῶν ἀοιδίμων πνευματικῶν προδρόμων τῆς Ἕθνεγερσίας, ἄς στρέψωμεν νῦν εὐλαβῶς τὴν διά-

νοϊαν καὶ τὴν καρδίαν ἡμῶν πρὸς τὸν ὑπέροχον καὶ ἀληθῶς περιούσιον Ἑλληρικώτατον Κυπριακὸν Λαόν, τὸν ἡρωικῶς ἀγωνιζόμενον ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ ἐλευθερίας του. Παραμείνας, κατὰ τὴν μακροαίωνα, τὴν σκληροτάτην δουλείαν, πιστὸς καὶ ἀκλονήτως προσηλωμένος εἰς τὴν ἰδέαν τῆς Ἑλληνικῆς Πατρίδος καὶ εἰς τὴν θρησκείαν τῶν Πατέρων του, διετήρησεν ἀκαμάϊαν τὴν ἐθνικὴν καὶ θρησκευτικὴν του συνείδησιν καὶ ἀδάμαστον τὸ ἐθνικὸν καὶ φιλελεύθερον φρόνημα, μηδέποτε καμψθὲν οὔτε πρὸ τῶν τυραννικῶν πιέσεων καὶ διωγμῶν τῶν ξένων ἐπιδρομῶν καὶ κατακτητῶν, καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν ἀπαισίων ἰκρωμάτων καὶ ἀγχιονῶν, οὔτε πρὸ τῶν δελεαστικῶν προσφορῶν καὶ ὑποσχέσεων αὐτῶν. Παρὰ τὴν λίαν μειονεκτικὴν θέσιν, ἐν ἣ εὐρίσκειτο, ἐπανειλημμένως ἐξηγέρθη πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ, καὶ δὴ κατὰ τὰ ἔτη 1578, 1607, 1765, 1799, 1804, ἀλλ' αἱ ἐπαναστάσεις αὐτοῦ κατεπνίγοντο ἐκάστοτε εἰς τὸ αἷμα. Κατὰ δὲ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ἡ μαρτυρικὴ Μεγαλόνησος προσέφερε καὶ αὐτὴ τὴν ἐκατόμβην της, θανατωθέντων τότε 468 κληρικῶν καὶ προκοίτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων οἱ τρεῖς μητροπολίται, ὁ Πάφου Χρῦσανθος, ὁ Κιτίου Μελέτιος, ὁ Κηρυνεῖας Λαυρέντιος, καρατομηθέντες ἐν τῇ πλατείᾳ τοῦ διοικητηρίου τῆς Λευκωσίας καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κυπριανός, ἀπαγχονισθεὶς πρὸ τῆς πύλης αὐτοῦ.

Πόσον ἄξιος ἀπεδείχθη ὁ Ἑλληνικὸς Κυπριακὸς Λαὸς τοῦ τίτλου τοῦ «περιουσίου», ὡς ἀπεκάλεσεν αὐτὸν ὁ προμνημονευθεὶς λογιώτατος οἰκουμενικὸς πατριάρχης Γερμανὸς Β' καὶ πόσον πιστῶς ἐτήρησε τὰς ἐντολὰς καὶ παραινέσεις, τὰς ὁποίας ἀπηύθυνε πρὸς αὐτόν, ἐν σκληρᾷ καὶ τότε, ὡς καὶ νῦν, δοκιμασίᾳ τελοῦντα! «Ὑμεῖς», ἔλεγε, «λαὸ ἐπεριούσιε, στήκετε ἐν τῇ πίστει, ἀνδρίζεσθε, κραταιοῦσθε, πᾶσαν θλίψιν βιωτικὴν καὶ πᾶσαν ζημίαν, χαρὰν καὶ κέρδος ἡγούμενοι, ἵνα μόνον ἐν ὑμῖν ἄσυλος διαφυλαχθεῖ ὁ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως θησαυρός, ἐπὶ τούτῳ μόνῳ τὰς ἐλπίδας σαλεύων καὶ τῆς εὐκταίας ἐκείνης φωνῆς προσδοκῶν ἐπακοῦσαι: ἡ πίστις σου σέσωκέ σε». Ἡ ἀκαμπτος αὕτη ἀντοχή, ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἐθνικὴ, τοῦ περιουσίου Ἑλληνικοῦ Κυπριακοῦ Λαοῦ, ὡς καὶ τοῦ Δωδεκανησιακοῦ, ἐπὶ ἑπτὰ σχεδὸν αἰῶνας, μαρτυρεῖ τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν ἀθανασίαν τῆς ἐλληνικῆς ψυχῆς,

προκαλεῖ τὸν ἄμειρον θαυμασμόν παντὸς φιλελευθέρου ἀνθρώπου καὶ διαθρύπτει εὐλόγως τὴν ἐθνικὴν ὑπερηφάνειαν ἡμῶν.

Ἐνομίσαμεν ὅτι αἱ ἀγχόνας τοῦ ἐθνομάρτυρος Κυπριανοῦ καὶ τῶν ἄλλων θυμάτων, τὰς ὁποίας ἔστησε τότε ἡ ἀσιατικὴ βαρβαρότης καὶ θηριωδία διὰ τοὺς Ἑλληνας πατριώτας ἦσαν αἱ τελευταῖαι. Ἄλλ' ἔμελλεν εἰς ἡμᾶς νὰ ἴδωμεν καὶ νέας ἀγχόνας, στηνομένας διὰ τοὺς πατριώτας, ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ λεγομένου δυτικοῦ πολιτισμοῦ. Ἀλλὰ συνέβη καὶ πάλιν τοῦτο τὸ θαυμαστόν. Ἀπὸ τὰς ἀγχόνας αὐτὰς ἐξέλαμψε νέα λαμπρὰ ἀκτινοβολία τοῦ ἀφθάστου καὶ ἀνεσπέρου μεγαλείου τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς, πατριωτικῆς ὑψηλοφροσύνης καὶ ὑπερηφανίας διὰ τὴν ὑπερτάτην θυσίαν ὑπὲρ τῆς πατρίδος. Οἱ νέοι ἥρωες καὶ μάρτυρες, ὧν πολλοὶ ἔφηβοι ἔτι, προσήρχοντο ἀτάραχοι καὶ γαλήνιοι εἰς τὴν ἀγχόνην ζητωκραυγάζοντες ὑπὲρ τῆς μητρὸς Ἑλλάδος. Αἱ δὲ μητέρες τῶν ὑπερηφάνως ἔλεγον, ὅτι μόνον συγκαρητήρια δέχονται διὰ τὴν θυσίαν τῶν τέκνων τῶν, ἐπαναλαμβάνουσαι μὲ ἄλλας λέξεις τὴν ὑπερήφανον ἀπόκρισιν τῆς ἀρχαίας Σπαρτιάτιδος: «Δειλοὶ κλαιέσθωσαν, ἐγὼ δέ σε, τέκνον, ἄδακρυς θάψω, τὸν καὶ ἐμὸν καὶ Λακεδαιμόνιον». Πρὸ τοῦ ψυχικοῦ αὐτοῦ μεγαλείου τοῦ ἥρωικοῦ Ἑλληνικοῦ Κυπριακοῦ Λαοῦ μὲ γονυπετῆ τὴν ψυχὴν ἰστάμεθα ἄφωνοι καὶ εὐλαβεῖς θαυμασταί, ὑπερήφανοι καὶ δοξάζοντες τὸν Θεόν, ὅτι ἐγεννήθημεν Ἑλληνες. Ἀλλὰ μὴν ἔπαυσέ ποτε ἡ ἥρωικὴ Μεγαλόνησος νὰ γεννᾷ καὶ νὰ θαυμάζη αὐτούς; Ποῦ ἄλλοῦ ἐξυμνήθη περισσότερο ὁ μεσαιωνικὸς Ἀκρίτας Διγενῆς καὶ ψάλλονται ἀκόμη καὶ σήμερον ἀναλλοίωτοι αἱ ραψωδίαί τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν ἔπους ἢ ἐν Κύπρῳ;

Τοῦ περιουσίου τούτου καὶ ἀθλοφόρου Ἑλληνικοῦ Κυπριακοῦ Λαοῦ ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν τιμῶσα τὴν ἐθνικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἀντίστασιν κατὰ τῶν ξένων κατακτητῶν καὶ ἐπιδρομέων καὶ τὸ ἀδάμαστον ἐθνικὸν καὶ φιλελεύθερον φρόνημα κατὰ τοὺς μακροὺς αἰῶνας τῆς δουλείας, καὶ τὴν ἐπιδειχθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὸν παρόντα ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας καὶ ἐλευθερίας αἰῶνα ἀνδρείαν, αὐτοθυσίαν καὶ ἀρετὴν, ἔγνω νὰ τιμήσῃ αὐτὸν διὰ τῆς ἀνωτάτης τιμητικῆς διακρίσεως αὐτῆς, τοῦ χρυσοῦ μεταλλίου, εὐχομένη αὐτῷ ταχίστην, γλυκεῖαν τῶν μόχθων τε καὶ κινδύνων ἀμοιβὴν «νίκην καὶ ἀγλαὸν εὖχος ἀρέσθαι».